

tidsskrift.dk

Bidrag til Karakteristik af den Guldbergske Kabinetsstyrelse1).

Historisk Tidsskrift, Bind 7. række, 5 (1904)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_7rk_0005-PDF/hto_7rk_0005_97053.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=97053>

pdf genereret den : 28/5-2008

Bidrag til Karakteristik af den Guldbergske Kabinetstyrelse ¹⁾).

Af

Edvard Holm.

Da efter Struensees Fald Statens Styrelse som vel bekendt blev fastslaaet ved Forordningen af 13. Februar 1772 om „Et Gehejmestatsraads Oprettelse“, var et Hovedøjemed hermed aabenbart at forhindre, at mere nogen enkelt Mand ved at bemægtige sig Herredømmet over den sindssvage Konge skulde kunne regere Staten despotisk ved Kabinetsordrer.

Dette fremgaar formentlig af Forordningen selv. Den indledes med følgende Ord: Da Vores allernaadigste Intention og Vilje gaar derhen, at alle Sager og Ansøgninger, hvorudi af Os allernaadigst resolveres, først skulle igjennemgaas og overvejes i det Collegio, hvor Sagen henhører, og Os derefter forestilles af og i Overværelse af saadanne Mænd, som Landets Love og Indretninger

¹⁾ Denne Afhandling falder i alt væsentligt sammen med et Foredrag, som jeg den 25. Marts 1904 har holdt i Det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Forskjellige Tilføjelser have dog fundet Sted. Forøvrigt opfatter jeg selv Afhandlingen som et Forstudie til 5. Bind af min Danmark-Norges Historie 1720—1814, der netop vil komme til at dreje sig om Tiden fra 1772 til 1784.

tilfulde ere bekendte, og som ere i Stand til at give Os al den Underretning og Oplysning, som Vi om Sagens Natur og Beskaffenhed maatte behøve og forlange, saa have Vi allernaadigst funden for godt at oprette et Gehejmestatsraad og derom allernaadigst at anordne og befale“.

Derefter følger en Angivelse af Statsraadets Sammensætning, bestaaende af Arveprins Frederik og 6 Ministre. Der tilføjes, at „intet Lem af dette Vores Gehejmestatsraad tillige maa være Præses for noget kongeligt Collegio, Departementet for de udenlandske Sager alene undtagen“. I § 3 siges der da videre: „Alle Collegiernes Forestillinger skulle Os i og gennem bemældte Vores Gehejmestatsraad allerunderdanigst foredrages og Vores allernaadigste Resolution derpaa tages. Saa skulle og alle anbefalede Expeditioner der ligeledes af Os allernaadigst underskrives“. Den følgende Paragraf (§ 4) lyder saaledes: „Skulde det dog allernaadigst behage Os, derudenfor nogen Resolution at meddele og underskrive, saa ville Vi dog derhos allernaadigst, for at forebygge de Uordner og andre Misligheder, som lettelig ved Sagernes Drift kunde flyde deraf, naar Vedkommende Collegium om sligt er uvidende, at den, som saadan Resolution i Hænde haver, skal være forbunden strax, og førend han sig deraf i nogen Maade betjener, dermed at melde sig til det Collegium, hvor Sagen henhører, hvilket Collegium da gjør allerunderdanigst Forestilling derom til formelig Expeditions Erholdelse“.

Det fremhæves, som man ser, i denne Forordning for det første i Almindelighed, at alle Sager, hvori der resolveres af Kongen, skulle underskrives af ham i selve Gehejmestatsraadet, hvor de altsaa refereredes for ham.

I tidligere Tid kunde de ligesaa godt underskrives af ham efter Referat af en enkelt Kollegiechef i hans Kabinet som i Statsraadet. Dette var nu udelukket, og det synes ikke at kunne forklares paa anden Maade, end at Ministrene skulde være Vidner til, at hans Beslutning ikke bestemtes fra anden Side. (Den sindssvage Konge underskrev altid efter Kommando, hvad der forelagdes ham.) Men efter at dette særlig i § 3 er fastsat for Forestillingerne fra Kollegierne, hedder det i § 4, at, naar Kabinetsordrer tilsendtes enkelte Personer eller Myndigheder udenfor Kollegierne, skulde de indsende Ordrene til disse, der da gjorde Forestilling, for at de kunde blive stadfæstede eller, som man kaldte det, blive korroborerede af Kongen i Statsraadet til Expeditions Erholdelse, altsaa ogsaa her med Ministrene som Vidner ¹⁾).

Men der er en Ting, der ikke nævnes. Det er, hvad der skulde ske, hvis det behagede Kongen at meddele

¹⁾ Jeg kan ikke andet end nære en stærk Tvivl om, at den i § 4 anførte Grund til, at slige Kabinetsordrer skulde korroboreres paa den der nævnte Maade, er den virkelige. Der behøvedes nemlig for at undgaa den i Paragrafen angivne Uorden kun, at Kabinettet, samtidig med at den udstedte en Ordre, lod vedkommende Kollegium faa en Meddelelse derom, eller at det sendte Ordren gennem Kollegiet. Hvor unaturlig besværligt og vidtloftigt var det dog ikke i Sammenligning hermed, at den, der fik en saadan Kabinetsskrivelse, selv skulde henvende sig til et Kollegium om at faa den stadfæstet, inden han kunde gjøre Brug af den! Sæt nu, at han ikke boede i Kjøbenhavn, men maaske i Norge eller i Holsten. Hvilket utaaleligt Tidsspilde da! En i praktisk Henseende saa sindssvag Ordning synes at maatte have havt en politisk Grund, og man maa antage, at Ojemedet med Korroborationen har været, ikke at vedkommende Kollegium, men at Statsraadet skulde vide Besked med Kabinetsordren. Den i § 4 anførte Grund passer da heller ikke paa de Kabinetsordrer, der tilsendtes selve Kollegierne, og som vi senere ville se, i Mængde bleve korroborerede paa den i Paragrafen nævnte Maade.

nogen Resolution d. v. s. nogen Kabinettsordre til selve et eller andet Kollegium. Intet var jo i og for sig naturligere, end at en kongelig Ordre kunde blive sendt et Kollegium, og den Slags Kabinettsordrer havde da ogsaa været almindelige i Tiden før Struensee. Unægtelig forbauses man over en saadan Skjødesløshed i Redaktionen, thi det var, som vi senere skulle se, ingenlunde Meningen, at de skulde bortfalde i Fremtiden, eller at der skulde gjælde andre Bestemmelser for dem end, hvad der svarede til Bestemmelserne i § 4 om den der nævnte Slags Ordre. Formodentlig har man ment, at, da det i tidligere Tid før Struensee havde været fast Skik, at, naar en Kabinettsordre sendtes til et eller andet Kollegium, dette da indgav en Forestilling til Kongen for at faa den stadfæstet ved en formelig Resolution, der parafereedes af Kollegiets Deputerede, var det en Selvfølge, at det nu ogsaa skulde vedblive at gaa for sig paa samme Maade.

Inden vi gaa videre, er det dog tilraadeligt tillige at sige et Par Ord om den Forretningsgang, der fulgtes ved de Sager, der kom for Statsraadet. Det maa da mærkes, at der var 2 Slags Statsraad. Det ene var det saakaldte deliberative Statsraad, hvori de fra Kollegierne indsendte Forestillinger drøftedes af Statsraadets Medlemmer med Arveprinsen som en Slags Formand. Forhandlingen kunde ogsaa ske ved skriftlige Indlæg. I dette Statsraad refereredes Sagerne af vedkommende Kollegiechef, eller ved Kollegier, der ikke havde nogen egentlig Chef, efter Tour af en af Kollegiets Deputerede. Naar Sagen var uddebatteret i det deliberative Statsraad, og en bestemt Beslutning om den her var fattet, refereredes denne for Kongen i, hvad jeg vil tillade mig

at kalde Referatsstatsraadet. I dette fandt ingen Drøftelse Sted; men Sagerne forelagdes blot Kongen til Underskrift.

Hvilke Bestemmelser end Forordningen af 13. Februar indeholdt om Ministrene som udøvende en Slags Kontrol med Kongens Underskrift paa de kongelige Resolutioner, saa er det klart, at Kabinetsordrer vedblivende skulde kunne udstedes, ligesom det havde været Tilfældet i tidligere Tider, og i Virkeligheden maatte dette bevares som et med al Enevælde nøje sammenhængende Element. Men altsaa have vi ogsaa nu den samme Dobbeltthed som under Enevælden før Struensee, nemlig paa den ene Side Kollegiestyrelsen og i det mindste som en Mulighed Kabinetsstyrelse, om end denne paa en vis Maade kunde siges at være kontrolleret. Naar den imidlertid, som det laa i dens Natur, skulde være et Udtryk for det souveræne Initiativ, hvorledes skulde det da gaa med dette, da Kongen vitterlig var sindssvag? Ja, det er ikke urimeligt, at flere af de Statsmænd, der sad i Statsraadet, have tænkt sig, at dette Initiativ vilde blive et Minimum. Naar man gav Kongen en loyal Mand til Kabinetssekretær, kunde det sikkert haabes, at der ikke i Kabinettet vilde opstaa en rivaliserende Myn-dighed, og man kunde maaske endog ved visse Lejligheder bruge det som et bekvemt Redskab¹⁾.

Men hvis saadanne Tanker have været oppe hos Mænd som Schack Rathlou og Osten, kom det, som enhver ved, til at gaa helt anderledes. Det skulde hurtig vise sig, at de kongelige Personer, der vare de naturlige Formyndere for Kongen, nemlig Enkedronning Juliane Marie og den af hende stærkt beherskede Arveprins

¹⁾ Saaledes er det aabenbart blevet brugt i den første Tid efter 13. Februar 1772, medens A. Schumacher var Kabinetssekretær.

Frederik, paa dette Tidspunkt, da de pludselig fra en tilbagetrukken Tilværelse under en umaadelig Folkejubil kom i Spidsen for Hoffet, snart følte Lysten til, saa vidt det lod sig gjøre, at udøve det kongelige Initiativ, og de havde som deres trofaste og i det mindste til en vis Grad snilde Hjælper Ove Guldberg. Ærgjerrighed og Lyst til at vise, hvad en Mand med hans grundige Kundskaber evnede til Statens Gavn, har vistnok efterhaanden ikke lidet paavirket denne; men hans Hovedgrund til at fremme Kabinetstyrelsen laa dog sikkert i hans ubegrænsede Hengivenhed for Kongehuset og for Kongemagten. Det har været hans Overbevisning, at, naar Kongen var sindssvag og Kronprinsen var et Barn, saa maatte de, der ved Slægtsskabsbaand stod Kongen nærmest, træde op som Kongemagtens Bærere, og det tiltalte hans royalistiske Følelse, at de gjorde det saa udstrakt som muligt. Naturligvis maatte det ske ikke alene i Kongens Navn — hvad jo ogsaa Struensee havde overholdt —, men saaledes, at man nøje efterkom Kongelovens Forskrift om, at Kongen skulde underskrive alle Befalinger øverst oppe fra; men naar dette skete, mente han, at Herskabet, som han kaldte Enkedronningen og Arveprinsen, i Virkeligheden havde Ret til at udøve den uindskrænkede Magt paa Kongens Vegne, at, som han engang har udtrykt det, den afgjørende Stemme var i Herkabets Hænder¹⁾. Det var saa tillige hans bestemte Mening, at den eneste Maade, hvorpaa denne Magt kunde opretholdes, var ved Kabinetstyrelse²⁾. Der laa et stort

¹⁾ Brev til P. C. Schumacher af 8. Juli 1780 (Rigsark.).

²⁾ Se herom Brev fra A. P. Bernstorff til Kr. D. Reventlow fra 1783 (Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede ved L. Bobé VI, S. 32), hvorefter Guldberg aabent udtalte, at

Fejlsyn til Grund for denne Opfattelse, thi Kongeloven indeholdt ikke det mindste, der berettigede dem, der stod Kongen nærmest, til at tiltage sig en saadan Myndighed; men det ville vi ikke gaa ind paa her. Det gjælder blot om at se, hvorledes Guldberg opfattede Forholdet.

Naar det bliver ham, vi mest her have at gjøre med, skal der indskydes, at, medens han paa den Tid, da Struensee blev styrtet, var Kabinetssekretær hos Arveprinsen, fik han i Marts 1773 med Kongens Kabinet at gjøre, idet han da blev udnævnt til Memorialsekretær hos Kongen, hvad der i Virkeligheden vilde sige det samme som Kabinetssekretær. Den 11. Oktober 1774 blev han Gehejmekabinetssekretær hos Kongen, 14. Maj 1776 fik han Titel af Stats- og Gehejmekabinetssekretær. Paafaldende er det, at de Kabinetsordrer, der udstedtes i hans Tid, ikke ere skrevne med en andens Haand og blot paraferede af ham. Han har stedse selv skrevet dem — der er kun ganske faa Undtagelser derfra —, ligesom han ogsaa egenhændig har ført dem i Massevis til Protokols.

Vi have taget vort Udgangspunkt fra den ved Forordningen af 13. Februar 1772 skabte Form for Regeringen, og det, vi i det følgende ville forsøge at danne os en nogenlunde tydelig Forestilling om, er, hvilket Billede de Kabinetsordrer, der ere levnede fra den Guldbergske Tid, give af den Kabinetsstyrelses Karakter og Omfang, som udviklede sig i Aarene fra Marts 1773 til Regeringsskiftet 14. April 1784¹⁾. Vi bruge Kabinetsordrerne som

Kabinetsordrerne vare nødvendige til Opretholdelse af Souverænitetsrettighederne (jvfr. Hist. Tidsskr. 3. R. V, S. 373).

¹⁾ Alle andre Sider af Kabinetsstyrelsens Historie, deriblandt det vigtige Spørgsmaal om dens Betydning for Statens Udvikling

Kilde, fordi de som det naturlige Organ for Kabinettet give os et tro Spejlbillede af dets Styrelse.

Det første, der kan siges om Kabinetsordrerne i den Guldbergske Tid, er, at de ere overordentlig talrige¹⁾. I en Række Protokoller, som Guldberg for den langt overvejende Del selv har ført, findes opført 2544, og, om end en forøvrigt ikke stor Del af disse kun uegentlig kan kaldes Kabinetsordrer, saa maa det paa den anden Side siges, at der vitterlig har været langt flere. Især ere de Guldbergske Protokoller aldeles ufuldstændige for de sidste Aars Vedkommende, netop den Tid, da Kabinetsregeringen spillede den største Rolle. Vi have til at supplere dem for det første Fortegnelser, som efter Regeringsskiftet

og Politik i forskellige Retninger, ligge ganske udenfor denne Afhandling, der kun vil give „Bidrag“ til Karakteristik af Kabinetsstyrelsen.

- ¹⁾ Hvilke ganske fantastisk overdrevne Forestillinger om Kabinetsordrernes Tal og dermed ogsaa om den Plads, de have indtaget iblandt Regeringsbefalingerne, der have været i Omløb, derom vidner D. Biehls Udtalelse i Henhold til Johan Bülow's Meddelelse, i hendes Beretning om Regeringsforandringen 14. April 1784 (Hist. Tidsskr. 3. R. V. S. 289), at „deres Tal voxede dagligen saaledes til, at Kollegiernes hele Referat som oftest bestod i at fremlægge disse underskrevne Ordre i Statsraadet“, og ligeledes, hvad der siges i det under Frederik VI's Auspicier udarbejdede Skrift: „Hist. Efterretn. om Krpr. Fredriks Tiltrædelse til Statsstyrelsen“ (Regeringsskiftet 1784 S. 5), at „Sagernes Foretagelse i Konseillet efterhaanden gik over til at være en tom Formalitet, og at Kollegiernes Forretninger væsenlig bestod i kun at forelægge til Kongens Underskrift, hvad der allerede forud var besluttet i Kabinettet“. I Virkeligheden vedbleve de kongelige Resolutioner, der fremkaldtes ved Forestillinger fra Kollegierne, altid at være adskillige Gange flere end de, der bestod i Korroborationer af Kabinetsordrer.

1784 paa Kronprinsens Befaling bleve optagne af Ludvig Reventlow og som indeholde 614, der ikke findes i Guldbergs Protokoller; men desuden er der samlet Kabinetsordrer i egne Pakker for visse Kollegiers Vedkommende, og der ligger ogsaa spredt rundt omkring i Kollegiernes Forestillingsprotokoller Kabinetsordrer, der ikke ere komne med i de ovennævnte samlede Fortegnelser. Endelig kan der findes nogle i forskellige Autoriteters Arkiver baade i Danmark og Norge, som det nu er vanskeligt at faa rede paa. Jeg antager, at jeg selv kjender omtrent 3500 Kabinetsordrer; men der kan have været adskilligt flere. Til Trods for dette, tror jeg dog, at vi kjende de allerfleste af dem, som have haft nogen Betydning, og man har under alle Omstændigheder i fuldt Maal tilstrækkeligt af dem til af dem at kunne danne sig et fyldigt og paa-lideligt Billede af Kabinetsstyrelsen.

Denne oplyses yderligere, det maa ikke glemmes, ved de mangfoldige Breve, man har fra Arveprinsen til de forskellige Kollegier eller andre Autoriteter, dels skrevne med hans egen Haand, dels affattede af Guldberg og kun underskrevne af ham selv. Iblandt dem er der ikke faa, der have Betydning, fordi han i dem meddeler Befalinger i Kongens Navn. De ere da paa deres Vis at anse for Kabinetsordrer, og de vække som saadanne Opmærksomhed, men unægtelig ogsaa fordi man kommer til at spørge, med hvilken Ret Arveprinsen kunde udstede slige Befalinger i Kongens Navn. Hvis han i sine Skrivelser havde tilføjet, at der skulde indgives Forestillinger om, hvad de indeholdt, til kongelig Resolution i Statsraadet, vilde der intet have været at indvende imod dem; men det siges aldrig, og man kommer uvilkaarlig til at spørge, om ikke disse hans

Ordrer paa en mistænkelig Maade nærme sig til de formastelige Struenseeske. Ved Siden af slige Skrivelser udstedte han ogsaa mange i sit eget Navn. Af dem vare ikke faa at anse for ligefremme Befalinger. Atter her spørger man, med hvilken Ret han kunde give saadanne. Selv har han rigtignok engang udtalt, at Kongen havde givet ham Inspektion over Kollegierne¹⁾; men der eksisterer i Virkeligheden intet Kongebud herom, og han ses i det hele ikke at have haft anden officiel Stilling af almindelig politisk Karakter end den, Forordningen af 13. Februar 1772 hjemlede ham som den fornemste Mand i Statsraadet. Den Myndighed, han tiltog sig i Kabinettet og ved sine Breve, var i Virkeligheden selvtagen. I Sammenligning med de her omtalte Skrivelser fra ham vare de mange, hvori han enten udtalte sin Mening om et eller andet eller krævede Oplysninger eller støttede Ansøgninger ved sin Anbefaling, selvfølgelig politisk set uskyldige; men de kunde være besværlige nok for dem, der modtog dem og kunde føle sig nødte til at tage Hensyn til dem, især da Arveprinsen altfor godmodig tog imod alskens Klager og uden at sigte dem lod dem gaa videre med en Anbefaling til Kollegierne.

Kabinetsordrerne have vistnok været benyttede af enkelte Historikere, nemlig af Provst Koch i hans Afhandling om Schack Rathlou i dette Tidsskrifts 6te Række 4de Bind og af Dr. Aage Friis i hans Doktordisputats om A. P. Bernstorff og Guldberg; men en blot nogenlunde indgaaende Behandling have de aldrig været Gjenstand for²⁾.

¹⁾ Brev til Saldern af 5. Oktober 1773.

²⁾ Jvfr. A. Friis: Om Bernstorff og Guldberg S. 256—57. Dog kan jeg ikke komme til saa stort et Tal af dem, som han er til-

Desto værre bliver man, saa snart man tager fat paa dem, grebet af Tanken om et af de ikke helt sjældne Uheld, vi Historikere lide under som en Følge af de ødelæggende Ildebrande, Kjøbenhavn har været hjemsøgt af. Ved Kristiansborgslots Brand 1794 tilintetgjordes det gamle Kabinetsarkiv. Dermed ere alle de Skrivelser, som vare indgaaede til det kongelige Kabinet, blevne ødelagte af Luerne. Vi savne derfor baade de Skrivelser, der have fremkaldt i det mindste mange af Kabinetsordrerne, og tillige dem, der som en Følge af Ordre fra Kabinettet ere blevne tilsendte dette. Vi ere nu indskrænkede til selve Ordre og saa til, hvad der af Kollegiernes og andre Autoriteters Protokoller kan findes til Oplysning om den hele Korrespondance.

Til Trods for dette Savn kunne vi dog danne os tydelige Forestillinger med Hensyn til det første Punkt, der fremstiller sig for os, nemlig Spørgsmaalet om, hvorledes Kabinetsordrerne ere blevne til.

Struensee, der vilde lave om paa alt ved Hof og ved store Sider af Styrelsen, saavel som af Lovgivningen, maa tænkes efter, hvad der faldt ham ind i Kraft af hans almindelige Regeringsgrundsætninger, eller efter, hvad han hørte fra en eller anden Kant, at have taget Initiativet til en Mangfoldighed af de Kabinetsordrer, som han udstedte. Guldberg og Arveprinsen havde derimod som vel kjendt, intet af hans urolige Omvæltningsslyst, de vare afgjort konservative og ret forsigtige Mænd. Men desuagtet er der fra Kabinettet i den Guldbergske

bøjelig til at tro paa. Jeg benytter Lejligheden til at gjøre opmærksom paa, at det ikke, som Friis har antaget, var Ove Malling men Kammerraad J. C. Malling, der var ansat i Kabinettet.

Tid blevet udstedt mange Ordre i Henhold til, hvad der var „hørt“ eller „erfaret“ om Forhold rundt omkring, og der kan ikke være den ringeste Tvivl om, at saavel Guldberg som Enkedronningen og Arveprinsen have grebet Lejligheden til at faa udstedt Ordre vedrørende Omraader, som laa dem personlig nær, og at der altsaa her kan tales om et Initiativ i Ordets strengeste Forstand. For Guldbergs Vedkommende maa særlig tænkes paa, hvad der stod i Forbindelse med Universitet, Skolevæsen og Videnskaberne samt med Landets økonomiske Forhold, hvor han, unægtelig med betydelig Selvovervurdering, tiltroede sig overlegen Indsigt.

Men i mange Tilfælde kom Stødet til Kabinettsordrernes Udstedelse fra anden Side. Ikke sjælden vare de f. Ex. fremkaldte ved Indstillinger fra Embedsmænd, som naar i Aaret 1781 Stiftamtmand Adeler i Kristiansand Stift fremhævede Nødvendigheden af, at det blev tilladt at indføre levende Kvæg fra Jylland til det sydlige Norge¹⁾, naar Osten som Justitiarius i Højesteret gjorde opmærksom paa, hvorledes der trængtes til Forbedring af Retstilstanden i Vestindien²⁾, naar Vaterskouten i Kjøbenhavn aflagde Indberetning om slet Behandling af Mandskabet paa Handelsskibe, naar General Huth indgav et Tilbud om at reparere Kristian V's Statue paa Kongens Nytorv, eller naar en Embedsmand under den Grønlandske Handel gjorde Forslag om Skridt, hvorved Handelen paa Rusland kunde bringes paa bedre Fod³⁾.

Ikke mindre sikkert kan man, selv om det ikke udtrykkelig siges, i mange Tilfælde slutte sig til, at Kabinetts-

¹⁾ 11. Maj 1781.

²⁾ 26. Februar 1783.

³⁾ 30. December 1780.

ordrerne skyldes ligefremme Forslag fra forskellige Autoriteter. Saaledes ved en Ordre, som følgende: „Løjtnant Løvenørn er bestemt til at prøve de Søure, der ere forfærdigede ved Urmager Aumont, og paa Hjemreisen skal han købe, dog kun til 400 Rdl., de til saadan Pris fornødne Instrumenter“¹⁾. Noget lignende gjælder, naar der sendes Admiralitetet en Kabinetsordre om, hvad der skal gøres i Anledning af, at Uniformerne paa Linieskibet Indfødsretten ere i slet Tilstand²⁾. I det hele maa dette tidt tænkes for de militære Sagers Vedkommende, der i det mindste, hvad Detaillerne angaar, baade laa Guldbergs og de kongelige Personers Interesser og Indsigt aldeles fjærnt, saaledes nærmere Ordre om Ordningen af en stor Lejrsamling ved Kjøbenhavn 1778 eller Befalinger om Fuldførelse af Pallisadering ved Vesterport, om Anlæg af et Batteri ved Kronborg, om Rekruttering af Livgarden eller i Anledning af, at der var stillet for smaa Rekrutter til Rytteriet o. a. m. Ogsaa paa andre Omraader træffe vi Kabinetsordrer, der ganske sikkert ikke have havt den ringeste særlige Interesse for de ledende i Kabinettet, saadanne som f. Ex. stærkt faglige Bestemmelser med Hensyn til Skovvæsenet, Forskrifter i det enkelte i Anledning af, at Egetømmeret steg saa højt i Pris, at det blev betænkeligt med Hensyn til Skibsbyggeriet, Kabinetsordrer i Detail om Sangundervisning for et Par Skuespillerinder, eller i en helt anden Retning en Kabinetsordre om Oprettelse af et Magasin med tørt Træ til Gavn for Snedkere og Tømrere. Der kan lige saa lidt tvivles om, at det skyldes en Indberetning, naar det befales, at der skalsørges for, at Monumentet over Kristian III's

¹⁾ 27. Septbr. 1781.

²⁾ 5. Septbr. 1780.

Moder i Kirken i Bordesholm bliver eftersat. Vi træffe fremdeles Kabinettsordrer, fremkaldte ved Anmodninger, der fra et eller andet Kollegium vare rettede til Regeringen, og Ordre, der udstedtes som en Følge af Forslag fra den i finansiell Henseende overordentlig vigtige ekstraordinære Kommission. Ja, man finder endog Kabinettsordrer, som tydelig ere fremkomne som en Følge af Forhandlinger i Statsraadet ¹⁾.

Hertil kom den Masse Ansøgninger og Bønskrifter af forskjellig Natur, der tilsendtes Kabinettet. Vi maa nemlig erindre, at det skræmmende, det afvisende, der havde været ved Struensee, hans Lyst til at herske ved Frygt, fandtes ikke mere. Baade Arveprinsen og Guldberg vare i deres Bund godmodige Mænd. Luxdorph har i sine bekjendte Kalenderoptegnelser skrevet om Arveprinsen 7. Marts 1773: „Det er en velsignet Herre, der kan betage Frygt og forøge Respekt for sig“. Det sidste skal jeg lade staa ved sit Værd; men det første af Sætningen havde aabenbart noget paa sig. Man ser da ogsaa Bernstorff, der saa tidt bekæmpede Arveprinsen i Statsraadet, i sine Breve til D. Reventlow ytre sig højst anerkjendende om de elskværdige Sider ved hans Karakter og om, hvorledes han vilde det gode. Man kan heller ikke andet end blive slaaet ved mange af Prinsens Skrivelser til Kollegierne af, hvor stærkt hans medfølelse Sind er bleven sat i Bevægelse ved Nød og ved Frygten for, at nogen skulde lide Uret enten paa den ene eller paa den anden Maade. Og nu Guldberg. Jeg skal ikke paaberaabe mig Suhms Vidnesbyrd om det brave og gode ved hans Karakter; men man kan ikke

¹⁾ Dette siges f. Ex. udtrykkelig ved en Kabo. af 18. Aug. 1774 til Finanskollegiet.

andet end lægge Vægt paa, hvad Bernstorff, der i ham saa en bestemt Modstander, har dømt om ham, og det saameget mere som han var alt andet end blid i sine Domme om dem, han var paa Kant med. Det er den ene Gang efter den anden, at han i sine fortrolige Breve til D. Reventlow taler om Guldbergs gode Hjærte og hæderlige Tænkemaade, om det milde hos ham. Men hertil kom baade for Prinsens og for Guldbergs Vedkommende, at de begge gjerne vilde gjøre sig yndede og derfor holdt af at vise Tjenester, hvor de kunde det. Under slige Forhold var det ikke underligt, at Folk kunde tro, at det vilde lønne sig at vende sig til Kabinettet, naar de ønskede at opnaa et eller andet, eller naar de havde noget at klage over. Selv om det først var efterhaanden, at Kabinettets Magt i politisk Henseende ret kom til at staa klart, varede det ikke længe, førend det begyndte at gaa op for Folk, at Naadens Kilde kunde rinde rigelig der. Det var da intet Under, at Guldberg snart begyndte personlig at blive overhængt af søgende, og det blev ogsaa hurtig en almindelig Skik, at, naar Folk havde noget at ansøge om, sendte de deres Andragender til Kabinettet, deriblandt tidt naturligvis Klager, som naar en Pige i Næstved ankede over en hende tilføjet Uret, eller naar Befolkningen ovre paa Føhr besværede sig over Vilkaarlighed, der var udvist ved Udskrivning til Søkrigstjeneste, naar „ganske agtværdige Folk“ i Ribestift igjennem en Amtmand ankede over, at de nationale Soldater bleve slet behandlede af deres Officerer, eller der kom Klager fra Bønderne i Hørsholm Amt, fordi de følte sig trykkede ved Vejarbejde o. s. v.

Det var en umaadelig Masse Skrivelser og Henstillinger, der ad disse forskellige Veje kom Kabinettet i

Hænde. Ogsaa i tidligere Tid, førend Struensee havde faaet Magten, havde det været almindeligt, at der fra alle Kanter sendtes Forslag og Ansøgninger, hvad man med en fælles Betegnelse kaldte Suplikker, til det kongelige Kabinet. De vare da her blevne saa at sige sorterede og derefter tilsendte de Kollegier, hvorunder de naturlig hørte. Saaledes gik det ogsaa nu med meget af, hvad Kabinettet blev overvældet med. Man ser det f. Ex. en enkelt Dag sende Danske Kancelli ikke færre end 70 Memorialier om forskellige Sager, hvorom der skulde indgives Forestillinger¹⁾. Mange Andragender og Forslag har Kabinettet i denne Tid imidlertid selv paataget sig at afgjøre ved Kabinettsordrer.

Endelig holder jeg det for en afgjort Sag, at ikke alene forskellige, der kom i Berøring med de kongelige eller med Guldberg, have paavirket dem til at opnaa Kabinettsordrer, som de paa en eller anden Maade kunde have Gavn af, men at selv fremragende Personligheder iblandt Statsmændene, der stod i godt Forhold til Guldberg eller vare særlig yndede af Enkedronningen og Arveprinsen, have brugt Lejligheden til mundtlig eller skriftlig at bearbejde Guldberg for at faa en eller anden Kabinettsordre udstedt. De have ment, at den Sag, de vilde have frem, lettest kunde bringes til Udførelse ad den Vej. At dette ikke er grebet ud af Luften, derom vidner en saadan Kjendsgjerning som den, at jeg har truffet Kabinettsordrer, der have været konciperede af Schack Rathlou og Godske Moltke²⁾. Det er ogsaa be-

¹⁾ Kabo. af 4. Sept. 1778.

²⁾ Kabinettsordrer af 2. og 15. Juli ere konciperede af Schack Rathlou (se dennes Betænkninger og Koncepter 1772—1781. Arkivet paa Ravnholt). En Kabo. af 22. Aug. 1779 er efter,

tegnende, at man kan se August Hennings, denne begavede Mand, der en Tid stod den yngre Schimmelmänn overordentlig nær, og som dengang var Kommitteret i Kommercekollegiet, i Aaret 1778 skrive til Schimmelmänn om nogle Handelssager af Vigtighed, at man kunde faa dem ordnede ved en Kabinetsordre (Brev af 9. September 1778¹⁾). Der ligger heri et Fingerpeg om, at dette ikke har været en ganske ualmindelig Fremgangsmaade, hvor stærkt man end skulde tro, at den gamle Kollegiumsstyrelses betydeligere Mænd vilde have afholdt sig fra at arbejde Kabinetsstyrelsen i Hænderne. Det var en Ubetænkksomhed, der skulde hævne sig.

Hvad der nu end i det enkelte har bevirket, at Kabinetsordrer bleve udstedte, kan der ikke være Tvivl om, at Guldberg ved Udarbejdelsen af de vigtigere af dem jævnlig har forhandlet med Mænd, som han i det hele satte Pris paa, eller som han mente, vare uundværlige som Raadgivere. Det er en Kjendsgjerning, som vi senere ville komme tilbage til, at han og Arveprinsen ved slige Lejligheder have raadført sig med Medlemmer af selve Statsraadet, og man tager næppe Fejl, naar man tror, at Mænd som Kristian Ludvig Stemmann og Juristen Konferensraad Sevel have hørt til dem, Guldberg holdt af at tale med om den Slags vigtige Sager. Men desuden er der Kabinetsordrer, som det er umuligt at tænke sig, kunne være blevne til uden efter forudgaaende omfattende Arbejde med forskellige sagkyndige, som naar f. Ex. Kabinettet tilsendte vedkommende Kollegier

.....
hvad Guldberg selv skriver i sin Protokol, affattet af Godske Moltke.

¹⁾ Brev fra Hennings til Ernst Schimmelmänn i Samlingen Schimmelmännske Papirer i Rigsarkivet.

dels detaillerede Lovudkast dels formelige Oktroyer for Handelsselskaber. Især maa det holdes for ganske utænkeligt, efter den store Beundring, som Guldberg nærede for den ældre Schimmelmänn, en Beundring, der i det mindste en Tidlang gjengjældtes med varme Følelser fra dennes Side, at Guldberg ikke ved de vigtige Kabinettsordrer, der udstedtes om Handelssager og industrielle Spørgsmaal, jævnlig under en eller anden Form har raadført sig med ham.

Noget af det, der strax slaar den, der giver sig til at læse Kabinetts Befalinger igjennem i Mængde, er den umaadelige Forskjel, der er paa deres Form. Mange af dem ere yderst kortfattede, og det gaar til, at der i samme Ordre kan indeholdes Befalinger om i højeste Grad uensartede Ting. Jeg skal som et Exempel blot anføre Indholdet af en enkelt Kabinettsordre, der kan tjene som Paradigma for en stor Mængde. En Ordre af 29. April 1780 lyder nemlig saaledes:

Det har behaget Os til Hofjunker under Dags Dato at udnævne Kr. Rosenkrantz, Søn af Vores Kammerherre Baron Rosenkrantz, som strax maatte ham ved hans Svoger Overhofmester Moltke bekjendtgjøres, samt at Vi gratis have ham Bestallingen forundt. Vores botaniske Have maatte endnu have 1000 Rdlr. til den Summa, samme allerede har faaet, og paa hvilke 1000 Rdlr. den ogsaa har Ret. Prof. Brünnich maatte det besørge for, at han baade for den forbigangne Tid og herefter skal være fri for Procento Skattens Svarelse. Saa maa og, hvad Vi have befalt i Henseende til Vores elskelige Søn Kronprinsens Stald, strax bringes i Rigtighed, at derom Underretning gives til alle vedkommende.

Men ved Siden af saadanne kortfattede Befalinger findes der en Mængde udførlige, der i en forbausende Grad ere detaillerede. Kabinettet nøjes ikke med at angive de Grundsætninger, hvorefter der skal handles, men der gaas i yderlig Detail med Hensyn til, hvorledes Sagen nærmere skal gennemføres. Det tager sig f. Ex. ret underlig ud, at, da der gives Ordre om et Stipendium, som skal komme Studenter ved Kiels Universitet til Gode, gives der med det samme Bestemmelser i det enkelte om, hvad Studenterne skulle studere¹⁾, og det sker, uden at der har været Tale om at høre selve Universitetet. Paa en lignende Maade gaas der i det enkelte, da der gives en Kabinetsordre om Ordningen af det saakaldte Generalmagasin i Kjøbenhavn, en Institution, der havde meget at sige med Hensyn til Afsætningen af Fabrikvarer. Ogsaa ved Ordre om Oprettelse af Magasiner i Norge i Anledning af Dyrtid deroppe træffe vi det samme. Ja, det gaar endog saa vidt, at Kabinettet sender hele Forordninger med alle deres Enkeltheder som Ordre til det Kollegium, hvorunder det i Forordningen omhandlede nærmest hørte. Saaledes gaar det med den meget omfattende Luxusanordning af 20. Januar 1783, saaledes med selve Indfødsretsloven, hvorom jeg senere skal sige noget nærmere, og man finder Kabinetsordrer, med hvilke der som allerede nævnt tilsendes Kollegierne hele Oktroyer om Handelskompagnier og andre lignende Institutioner. Dette sker baade med Oktroyen for det vestindiske Handelsselskab af 11. Maj 1778, med den samtidige for Brandassuranceselskabet for Varer og Effekter²⁾,

¹⁾ 18. Okt. 1777.

²⁾ Udkastene til begge disse Selskabers Oktroyer sendtes Kommercekollegiet ved Kabo. af 6. Maj 1776.

med Oktroyen for det østersøisk-guineiske Handelsselskab af 1781¹⁾ og den for det saa kaldte Kanalkompagni af 1782²⁾.

Ved Siden af, hvad her er fremhævet, har det Interesse, at lægge Mærke til Tonen, hvori Kabinetsordrerne ere affattede. De fleste af dem ere selvfølgelig simple Befalinger, saadanne som den nylig anførte af 29. April 1780; men der er tillige mange, som give et tydeligt Billede baade af den Mand, der har konciperet de allerfleste af dem, nemlig Guldberg, og tillige af de Stemninger, der raadede i det mindste hos Arveprinsen og i visse Tilfælde ogsaa hos Juliane Marie.

Som Forfatter nød Guldberg, og det ingenlunde helt med Urette, stor Anseelse for sin Stil og sit Sprog. Men ingen kan læse hans Breve uden at faa et løjerligt Indtryk af noget stivbenet, pedantisk omstændeligt og tidt sødladent, der endog kan blive helt ubehageligt. Flere af disse Egenskaber have sat deres Mærke paa mange af Kabinetsordrerne. Det er f. Ex., som om han dels som Professor i Sorø, dels som mangeaarig Lærer for Arveprinsen i den Grad havde vænnet sig til en docerende og moraliserende Tone, at han ikke kunde lægge den af i Kabinetsordrerne. Det gjør saaledes et usigelig komisk Indtryk, i en Kabinetsordre til de forskjellige Kollegier, deriblandt ogsaa Overskattedirektionen, hvis vigtigste Medlem hans eget Orakel i nationaløkonomisk Henseende, den ældre Schimmelmann, var, at se ham docere økonomisk ABC om, hvorledes alt det bedst

¹⁾ Kabo. af 27. Juni 1781.

²⁾ Kabo. af 13. Maj 1782.

kan undgaas, der kan skade Statens Vel i saa Henseende, og navnlig Penges Udgang af Landet afværges¹⁾).

Stilen kan ogsaa blive helt moraliserende, naar Kabinetsordren fremkaldes ved, at et eller andet var kommet for en Dag, der saarede den sædelige Følelse eller stred imod den offentlige Orden, og som Kancelliet, „der og frygter Gud“, formaner til strax at tage sig af²⁾). En anden Besynderlighed i rent forretningsmæssige Skrivelser som dem, her er Tale om, er, at ved Meddelelser om Udnævnelser til et eller andet knyttes der oftere dertil som Motivering en Fremhævelse af, paa Grund af hvilke fortræffelige Egenskaber vedkommende havde opnaaet en Naadesbevisning. Hvad, spørger man, kom dette Kollegiet ved, der bare havde at udstede den Bestalling, som var en Følge af Udnævnelser.

Men det ejendommeligste Indtryk gjøre Kabinetsordrerne dog ved det stærkt lyriske Præg, mange af dem have. Historikerne ville mindes baade fra ældre svenske Kongers Skrivelser, som Gustav Vasas, og ligeledes fra Breve fra Frederik II og Kristian IV, hvor usigelig stærkt Kongernes Stemninger kunne komme frem overfor enkelte Personligheder, især unægtelig, naar disse paa en eller anden Maade havde forset sig. Ganske det samme møde vi i de Guldbergske Kabinetsordrer. Jeg har ovenfor sagt, at Guldberg og ligeledes Arveprinsen af Naturen vare godhjærtede Mænd. Det er da ogsaa en vis Velvilje og Lyst til at rose, der mest træder frem i Kabinets-

¹⁾ 27. December 1780. Ogsaa i en Kabo. af 26. Aug. 1778 om Tobaksavlens slaar Guldberg ind i en kuriøst belærende Stil.

²⁾ 22. Marts 1780. Meget karakteristisk er ogsaa en Kabo. af 28. Marts 1776, der indeholder en Række moraliserende Udtalelser om den Kongsbergske Almues Utaknemmelighed.

ordrerne, noget man næppe nogensinde vil finde Side-stykke til i de struenseeske. Guldberg har endog en tydelig Lyst til at give Folk pæne Tilnavne. Ogsaa kan han være venlig formanende. Men desuagtet er der allerede paa hans egen Tid blevet talt om hans glubske Kabinettsordrer¹⁾. Og man maa tilstaa, at det ikke er uden Grund. Sagen er, at hans Indignation let blev i høj Grad vakt, hvor der var noget, der paa en eller anden Maade vakte hans Uvilje, og saa skulde det frem i Kabinettsordrerne. Det kunde da ske paa en Maade, der unægtelig vækker Forbauselse ved den Styrke, hvormed han gav sin Stemning Luft.

Allerede den iltre Maade, hvorpaa der undertiden udstedtes Befalinger, kan der lægges Mærke til, naar det f. Ex. i en Kabinettsordre af 28. November 1781 hedder: „Kongen har med yderste Misfornøjelse hørt, at Tønderne ved Drogden ere borttagne, Kollegiet skal strax i Øjeblikket føje Anstalt, at Tønderne samme Dag blive udlagte“. Men endnu stærkere træder Misfornøjelsen frem, da i Aaret 1777 en Kasserer ved Banken, der dengang var kongelig, havde gjort sig skyldig i en unægtelig meget stor Kassesvig. Det er baade Bankdirektionen og Skattedirektionen, som Guldberg da lader det gaa ud over. „Banken“, hedder det blandt andet her, „er vores og de bortkomne Summer vore Penge“²⁾. Og snart tales der i en meget vredsladen Tone i Kabinettsordrer om Tiggeriet, som det dreves paa Kjøbenhavns Gader, „hvor ikke alene paa alle Hjørner og Stræder tværtimod vore gjorde Anstalter Tiggere uden Sky opholde sig, men ret for alle forbigaaende skræksomme vanføre frem-

¹⁾ Se dette Tidsskr. 4. R. II, S. 723.

²⁾ 7. August 1777.

stille sig“. Snart er det Artikler i Pressen, der sætte Kabinettet i Lidenskab, og det selv om det kun er yderst spagfærdige Udtalelser om offentlige Forhold, der komme frem. Paa dette Omraade kulminerer Forbitrelsen ved den bekjendte Kabinetsordre af 16. December 1783 i Anledning af T. C. Bruuns frivole Skrift: „Mine Fritimer“, hvorefter Forfatteren som et ondt, vankundigt, fordærvet Menneske paany skulde lære sin Katekismus, og, hvis dette ikke hjalp, sættes enten i Tugt- eller Rasphuset ¹⁾. Eller for at tage Exempler andensteds fra, Arveprinsen og Dronningen, maaske ogsaa Guldberg, komme i Bevægelse derved, at en fremmed Musiker Müller vinder Theatrets dengang berømteste Skuespillerinde Karoline Walters Hjærte, saaledes at hun derved bliver bragt til at søge sin Afsked fra Theatret. Han bliver da ved en Kabinetsordre med vrede Ord jaget ud af Landet ²⁾. I høj Grad lyrisk er det ogsaa, naar en Kabinetsordre af 25. Februar 1784 paataler en lang Varetægtsarrest, en Mand havde været underkastet. „Denne Mand“, siges det her, „maa være skyldig eller ikke, saa er han Menneske og ikke i Barbariet“ ³⁾. Og paa et helt andet Omraade træder Stemningen frem paa en næsten naiv Maade, hvor det i Anledning af Hjælp, Kongen havde ydet et Par faldefærdige Handelshuse, hedder: „Det er med megen Modbydelighed, at Vi efter at have taget Sagen og dens Følger paa alle Sider i nøje Overvejelse har besluttet 200000 Rdlr. til det Hemmertske Hus og 80000 til Brown“ ⁴⁾.

¹⁾ Kabo. af 16. December 1783.

²⁾ 9. Februar 1780.

³⁾ 25. Febr. 1784.

⁴⁾ 8. Aug. 1783.

Men mærkeligst som Kabinettsordre for os her er dog en af 29. Januar 1783 i Anledning af forskellige daarlige Sider ved Rettergangsvæsenet herhjemme. Først tales der om et ondt Menneske ved Navn Poul Møller i Odense, der hidsede Folk til Bedragerier og til at føre falske Vidner. Han kaldes en Pest i Samfundet, og, siges der saa, „et saadant Skarn maa udfejes af Staten; glemmes hans Uretfærdighed af Os, glemmes den ikke af Gud“. Derefter gaar Kabinettsordren over til at tegne et Billede af Skyggesiderne ved Rettergangsvæsenet, saadant som det var paa adskillige Steder i Landet, og man maa lade Guldberg, at han gjør det med Fynd og Klem og med virkelig Veltalenhed. „Rettens Pleje“, siger han f. Ex., „er saare ofte under Rettens Skygge en himmelskrigende Uretfærdighed og saa skammelig i at forhale, forvende og gjøre bekostelig, at Vi komme til som flere Fyrster i disse Tider at gribe til meget alvorlige Midler“. Kabinettsordren fremhæver saa endvidere Misbrug som den, at der for at presse Penge ud af Folk skrives Skiftebreve, hvor der næppe staar 10 Linier paa Siden, og at Skifter udhales hele Aar, saaledes at Enker og faderløse lide, og, tilføjes der truende, „deres Gud veed det“. „Falske Vidner“, hedder det videre, „klages der over og intet er grueligere end et saadant Onde. Her maa der ikke vises Lemfældighed her vil Alvorlighed, skarp Alvorlighed for at sætte Skræk i Embedsmændene. Vi paalægge Kancelliet, og det for Guds Ansigt med den Tillid, vi altid har havt og vist til dette Kollegium, at være alvorligen, og, som det vil svare for Gud, betænkt paa at gaa dette Onde med Fyrighed imøde“.

Det var Følelse for andre Mennesker, der farvede

flere af de Kabinetsordrer, jeg senest har omtalt, og der var for saavidt noget tiltalende ved den Varme, som de aandede; men der kunde ogsaa komme mere personlig Ophidselse frem i dem. Sagen var, at Arveprinsen ved Siden af at være en godhjærtet Mand tillige var baade pirrelig og hidsig, og at han havde meget høje Tanker om sin egen Værdighed som Rigets Regent. Guldberg var ikke Manden til at holde igjen imod slige Stemninger. Dertil var hans ubegrænsede Kjærlighed til Kongehuset i Forening med hans til det højeste skærpede royalistiske Følelse for levende. For blot at nævne et Exempel paa, at denne Stemning hos Arveprinsen kunde træde stærkt frem, skal jeg nævne et Tilfælde, som allerede tidligere er blevet omtalt i flere Skrifter. Det hændte nemlig i 1783, at en Bonde fra Kronborg Krongods var bleven hvervet til et Regiment. der bar Navn efter Arveprinsen. Da en saadan Hverving efter de gjældende Bestemmelser ikke var lovlig, skrev Rentekammeret til vedkommende Regimentschef, at han skulde give Karlen fri. Intet laa Rentekammeret fjærnere end den Tanke, at denne Sag kunde have den ringeste Interesse for Arveprinsen. Men det tog grundig fejl heri. Han blev i høj Grad ophidset derover, og en meget opirret Kabinetsordre lod Rentekammeret vide, at det havde forbrudt sig imod „Vores kjære Hr. Broder, som Collegium fra alle Sider skylder den dybeste Ærbødighed“, ved ikke først at bede ham om Tilladelse til at faa Karlen fri¹⁾.

¹⁾ Kabo. af 3. Novbr. 1783. Kort Tid i Forvejen havde Direktionen for Frederiks Hospital faaet en alvorlig Snyder for i en Sag om en Stald ikke at have taget Hensyn nok til Juliane Maries Ønsker (Kabo. af 10. Juni 1783).

Det vigtigste ved Kabinetsordrerne er imidlertid selvfølgelig deres Indhold. Men allerførst vil jeg dog nævne nogle Hovedpunkter i Styrelsens Historie paa hin Tid, som de intet have havt at gjøre med. Hele den Omdannelse af den Struenseeske Ordning af Centralstyrelsen i Kollegierne, der fandt Sted i det første halvandet Aar efter Struensees Fald, blev gennemført, uden at det Guldbergske Kabinet blandede sig deri. Alt skete her efter Forslag af en dertil nedsat Kommission. Ej heller have Kabinetsordrer spillet ind med i de mest reaktionære Skridt, der kjendetegnede denne Tid paa Landboforholdenes Omraade, nemlig hverken ved Hoveri-anordningen af 12. August 1773 eller ved Landmilitsordningen 1774. Paa den anden Side virkede Kabinettet heller ikke med ved den store og gennemgribende Reform, der fandt Sted ved Fællesskabets Ophævelse 23 April 1781. Og ligesaa lidt ved et andet meget bekjendt Regeringsskridt, nemlig Trykkefrihedens Indskrænkning 20. Oktober 1773, mærker man noget til Kabinetsordrer førend ved det Tillæg, som dette Reskript fik 18. November 1773.

Men til Trods herfor — og det vilde være let ogsaa at nævne andre vigtige Forordninger og Reskripter, der ikke have havt noget med Kabinetsordrer at gjøre — er det sikkert nok, at de have spillet en overordentlig stor Rolle i Datidens Historie og det paa næsten alle Felter. I de første Aar bruges de, bortset fra dem, der dreje sig om Udnævnelser og Gaver, endnu med et vist Maadehold; men fra 1776 tage de Fart paa Lovgivningens Omraade, og især efter 1780 voxer Tallet paa dem, der have gennemgribende Betydning. Allerførst vil jeg nævne, at en Mangfoldighed¹⁾ drejer sig dels om

¹⁾ Ved flere Aar har jeg talt, at de udgjorde over Halvdelen af de udstedte Ordre.

Gaver, der skjænkes til forskellige fra Partikulærkassen og fra Chatolkassen, eller om Pensioner, som Skatkammeret faar Ordre til at udbetale, dels om Udnævnelser enten til Embeder eller til at faa Rangtitler. Ved mindre Embeder kan det vistnok gjælde som Regel, at Forslagene om deres Besættelse efter de indkomne Ansøgninger udgaa fra Kollegierne, der indstille en enkelt Ansøger, for saa vidt de ikke lægge Udnævnelsen i Kongens Haand uden at nævne nogen af Ansøgerne som særlig kvalificeret. Det maa her siges, at, naar et Kollegium indstiller en, faar han altid det Embede, han søger om. Jeg mindes ikke at have truffet nogen Undtagelse derfra. Men ved højere Embeder, hvad enten det gjælder Stillinger i Centraladministrationen eller fremragende Pladser udenfor Kjøbenhavn, særlig Amtmandsstillinger, tager Kabinettet næsten altid Initiativet, og det meldes kort og godt ved en Kabinetsordre til vedkommende Kollegium, hvad Kongen her har besluttet. Jeg kan erindre, at jeg en enkelt Gang, og det ved et meget vigtigt Stiftamtmandsemdede, nemlig det i Aggershus Stift, har set Rentekammeret gjøre en Indstilling, — og lad mig i Parenthes sige det, — om en udmærket dygtig Mands Ansættelse, som da ogsaa fandt Approbation; men det hører til de meget sjældne Undtagelser. Man kan da ogsaa se Bernstorff i sine Breve til Reventlow den ene Gang efter den anden udtale sig med Bitterhed om dette Kabinetsherredømme paa et saa vigtigt Omraade. Selv Statsraadet blev ikke taget med paa Raad ved Embedsbesættelser, om de end vare nok saa betydningsfulde. Ikke mindre udgik alle høje Titeludnævnelser og Ordensdekorationer umiddelbart fra Kabinettet og oven i Kjøbet ogsaa de aller fleste lavere Titelbortgivelser. Og det

var i Massevis, at slige Naadesbevisninger fandt Sted. Naar vi høre, at der f. Ex. 21. Oktober 1774 blev udnævnt 5 Elefantriddere, 11 R. af D., hvad der som bekendt vilde sige Storkorser af D., og 12 Kammerherrer, at der 11. April 1776 blev 12 nye Kammerherrer, 10. Maj 1776 13 Konferensraader, og 14. Maj 14 R. af D., synes det unægtelig at være vel rigeligt¹⁾. Man kan da tænke sig, hvorledes det gik med de mindre fine Rangtitler. Jeg har talt op, at, medens der i 1771 var 130 R. af D., var der i 1784 196 og at medens der i 1771 var 184 Kammerherrer, var der i 1784 289. Ogsaa denne Stormflod af høje Udnævnelser hørte til det, der vakte skarp Kritik. Bernstorff siger derom i et Brev, at Danmark blev til Spot for andre Lande derved. Han saa med Grund deri et Vidnesbyrd om Svaghed hos de styrende, der gjerne paa den Maade vilde vinde Folk for sig. Og nu maa man huske, at der jævnlig til en saadan Ordensdekoration eller Rangtitel hørte flere Udnævnelser. Kabinettet brugte nemlig, hvad der maaske tidligere har været enkelte Exempler paa, men hvad nu blev ganske almindeligt og er ligefrem latterligt, at, naar en Mand f. Ex. skulde være R. af D., blev der ikke strax givet ham Lov til at bære Ordenen, han fik sit hvide Baand, hvad man kaldte paa Lommen eller i Lommen, og paa

¹⁾ Enkelte Gange, men aabenbart kun sjælden, maatte der betales for at opnaa slige Dekorationer og høje Titler. Saaledes maatte en Brigadér Halling, — en Mand med et lidet godt Navn — bøde 10000 Rdlr. for at faa det hvide Baand (10. og 17. Juli 1776). Der tilføjes ret betegnende ved denne Lejlighed i Kabinettsordren, at der skal iagttages dyb Taushed om Betalingen. Ved ringere Titler var det mere almindeligt, at der blev betalt for at opnaa dem; men denne hele Trafik var dog taget stærkt af i Sammenligning med, hvad den havde været tidligere i Aarhundredet. Embeder solgtes slet ikke.

samme Maade gik det, naar en Mand blev Kammerherre, saa fik han ogsaa til at begynde med sin Nøgle i Lommen. Kongen forbeholdt sig ved Lejlighed at lade vedkommende vide, naar de maatte lade det hvide Baand eller Nøglen komme op af Lommen. Og naar en Mand blev Etatsraad eller Konferensraad, skete det jævnlig med den Tilføjelse, at han ikke, førend Kongen tillod ham det ved en ny Kabinetsordre, maatte sige det til nogen. Det maa have været en underlig Fornøjelse at gaa omkring med en saadan Titel, der skulde være en Statshemmelighed. Det forlyder ikke engang, om vedkommende maatte sige det til sin Kone. Naar jeg her har nævnet denne Latterlighed, er det blandt andet, fordi den virkede med til, at Kabinetsordrernes Tal steg saa stærkt.

Ved Siden af at bortgive Embeder og sprede Ordner og Titler efter stor Maalestok, søgte Kabinettet, ganske som det var sket i den Struenseeske Tid, ved sine Ordre at skaffe sig Oplysninger om Forholdene i meget forskellige Retninger. Saaledes tilsendes der 2. Januar 1777 de vigtigste Kollegier Befaling til at lade Kabinettet faa en Fortegnelse over alle de i Aarets Løb til det almindelige Bedste gjorte Foranstaltninger, og dette skulde for Fremtiden ske hvert Aar. Den 18. Februar 1782 befales det Statsbalancedirektionen at give en Oversigt over den hele finansielle Stilling; Generaltoldkammeret faar 13. Januar 1783 Ordre til at indsende en Oversigt over Varer, der vare forbudte, og over de Straffe, der vare fastsatte for Smuglerier; det befales 10. Juni 1778 Rentekammeret at skaffe Oplysninger om, hvad der fandtes i Behold i de kongelige Kornmagasiner i Statens forskellige Lande, og Kommercekollegiet faar 11. Marts

1784 Ordre til at give Meddelelser om sine Indtægter og Udgifter. Ja, det gaar til saadanne Enkeltheder, som at Kabinettet 20. Septbr. 1779 vil have Meddelelser om Sammenhængen med en nylig stedfunden Ildebrand i Kjøbenhavn. Naar man ser, at en Byfoged Hagerup i Marts 1775 bliver kaldt ned fra Norge for at give Oplysninger om en Sag, peger det i samme Retning.

Til sligt slutter sig paa et helt andet Omraade en Kabinetsordre af 15. Septbr. 1774 om, at det theologiske Fakultet ved hvert Aars Ende skulde indsende til Kabinettet en Tabel saa vel over de Kollegier, som dets Professorer virkelig havde holdt, som over Udfaldet af Examinerne i Aarets Løb. Kabinettet vilde tillige have angivet, hvem af Professorerne de enkelte af de examinerede Studenter havde hørt, og der skulde anføres, hvilke Studenter der særlig havde udmærket sig. Der vilde fra Kabinettet blive sendt Skemaer til Udfyldning med Hensyn til disse Spørgsmaal. Paa lignende Maade kræver Kabinettet nogle Aar senere, at ved Disputatser skulde et Exemplar af vedkommende Afhandling „sendes til Vort eget Eftersyn, paa det Vi kan være forsikrede, at ikke Dissertationer antages, som kan være forkleinerende for vort Universitet og Vores(!) Videnskaber“¹⁾.

Støttet paa de Oplysninger, som Kabinettet saaledes eller paa anden Maade fik i de mest forskjellige Retninger, søger det saa at udøve Kontrol og at faa Fejl rettede. Vi møde Exempler derpaa ved almindelige Befalinger, naar det f. Ex. indskærpes Rentekammeret at lade Regnskabsaflæggelserne for de det under-

¹⁾ 10. August 1782. Jeg gjør opmærksom paa, at her som allevegne i denne Afhandling anfører jeg kun enkelte Træk som Exempler for at oplyse Brugen af Kabinetsordrerne.

lagte Omraader, deriblandt for Byernes Vedkommende, finde Sted med den rette Hurtighed og Nøjagtighed¹⁾, eller naar Generaltoldkammeret formaner om sine Pligter med Hensyn til Paapassenhed ved Regnskabsbetjentenes Regnskaber og Extrakter²⁾. Da det mærkes, at der var stor Forvirring i den norske Overhofrets Forretningsgang, giver Kabinettet Rettens Justitiarius Befaling om at affatte en ny Instrux for den, hvorved Uordenen forsvinder³⁾. Der udstedes Befalinger for at faa bekæmpet Usædelighed og ulovligt Brændevinsbrænderi, som gik i Svang i Norge⁴⁾, og der paabydes Skridt for at faa de danske Kjøbstæder rensede for de Svin, der tumlede sig paa deres Gader⁵⁾.

Ved Siden deraf greb Kabinettet rettende og vejledende ind i mange enkelte Tilfælde, hvor Guldberg har holdt det for nødvendigt. Vi have allerede omtalt Exempler derpaa ved Omtalen af det skarpe Sprog, der undertiden førtes i Kabinetsordrerne⁶⁾. Paa en lignende Maade gaar det ved en Sag angaaende en Mand ved Navn Hillerup, hvor Kabinettet mente, at der var blevet handlet ubillig imod ham, og hvor det derfor befaler Kancelliet at „overveje, hvad ydermere til Retfærdigheds Haandhævelse og det Ondes Afbræk i denne Sag kunde ske“⁷⁾. Der findes flere fuldstændige Sidestykker hertil⁸⁾, ligesom man ogsaa ser Kabinettet gjen-

¹⁾ Forekommer flere Gange f. Ex. 13. April 1781.

²⁾ Kab. af 13. April 1781.

³⁾ Kab. af 24. Marts 1774.

⁴⁾ 20. Okt. 1777.

⁵⁾ 10. Juni 1778.

⁶⁾ Se ovenfor S. 245.

⁷⁾ 2. Marts 1775.

⁸⁾ Se f. Ex. Kab. af 28. Jan. 1775, 5. Febr. 1781 og 20. Juli 1780.

tagne Gange gribe ind i Anledning af Brutalitet i Behandling af Soldaterne¹⁾. Men Tilsynet viser sig tillige ved forskjellige Irettesættelser eller nærgaaende Forlangender, som naar Amtmænd eller Fogder faa alvorlige Næser for et eller andet, naar det befales den holstenske Regering i Glückstadt at faa Ende paa en Sag, der havde varet i 6 Aar²⁾, eller naar Danske Kancelli faar at vide, at det har at skynde sig med at afgive en Betænkning, som det havde smølet med³⁾.

Særlig laa det nær for Kabinettet at holde Øje med, hvorledes det gik til i Kjøbenhavn, og det stillede sig derfor i livlig Forbindelse med Politimesteren her. Det indskærpes ham stærkt at vaage over, at Aviser og Flyveblade ikke kny om nogetsomhelst, han formaner om at holde skarpt Øje med den store Løsagtighed, der fandtes i Byen, da det var Kongens alvorlige Vilje at se denne Ryggeløshed „tæmmet“, og det paalægges ham at vaage over, at man kjørte paa forsvarlig Maade paa Gaderne her. Han og Magistraten faa Ordre til at give Indberetning om, hvor vidt det gik til med den rette Orden ved Tilførsel til Byen med Levnetsmidler og ved deres Salg paa Torvet. Kabinettet blander sig selv i saadanne Enkeltheder, som at Politimesteren faar Paabud om at tilsende det Efterretning om nogle Officerer, der en Aften havde gjort Optøjer og ikke villet lystre Vægterne⁴⁾.

Omsorgen for at raade Bod paa forskjellige Udvæxter gaar endog til, at Kabinetsordrer ramme enkelte Per-

¹⁾ F. Eks. 13. Juli 1776 til Generalitetet.

²⁾ Kabo. af 14. Febr. 1780.

³⁾ 31. Juli 1776.

⁴⁾ Se Politimesterens Korrespondanceprotokol i Provinsarkivet 23. Januar 1781, 19. Oktober 1781 og 28. Oktober 1782.

soner med Tvangsmidler og Straffe. Saaledes gives der 8. Maj 1778 Kancelliet Befaling til at udtale sig, om det ikke var bedst, at en Enkes „uartige Søn“, over hvem Moderen havde klaget, blev ført til Munkholm, „hvor andre gode Folk mere ere betryggede for et saa uværdigt Medlem af Selskabet“¹⁾. Om en Overjægmester Bredahls „skarnagtige Søn“ fastsættes det omtrent paa samme Tid, at han enten skal paa Munkholm eller paa Kristiansø²⁾. En anden Gang sendes en Mand, af hvem Hoffet følte sig plaget, til Børnehuset³⁾; det paabydes, at en Mand, der var højst ubehagelig for sine Omgivelser, skal anbringes i Møens Tugthus „til Forbedring“⁴⁾, og da en Del Bønder havde gjort Tumulter i Anledning af Inkquisition efter Brændevinsredskaber paa Lolland, befaler en Kabinetsordre, at Hovedmændene skulle sendes til Stokhuset i Kjøbenhavn⁵⁾.

Mere tiltalende end disse mere eller mindre vilkaarlige Skridt er den Hjælp, som ved Kabinetsordrer blev vedtaget, naar der var Nød paaferde, som det gjaldt om at raade Bod paa. Man har stærke Exempler derpaa for Norges Vedkommende, hvor der var Dyrtid, for ikke at sige Hungersnød, som en Følge af elendig Høst i de første Aar af Halvfjerserne og atter i 1781 og 1782. Der er ingen Tvivl om, at Vanskelighederne her forøgedes ved den fejlagtige Handelspolitik, der fulgtes derved, at Indførsel af Korn fra fremmede Lande til det søndenfjeldske Norge blev forbudt 14. Marts 1774,

¹⁾ 8. Maj 1775.

²⁾ 17. August 1778.

³⁾ 26. Marts 1779.

⁴⁾ 5. Marts 1781.

⁵⁾ 25. April 1776.

efter at den var bleven tilladt i Struenseetiden. Men man bør ikke derfor glemme, at Regeringen af al Magt anstrængte sig for at raade Bod paa den Nød, der i disse Aar herskede deroppe, og her spillede Kabinettsordrer stærkt ind. Ganske det samme møde vi for Københavns Vedkommende, hvor der netop i de samme Aar var lignende Plager, og hvor der tillige maatte sørges for, at Brændepriserne ikke steg for højt.

Holdt Kabinettet, som vi her have faaet Indtryk af, Øje med Forholdene i Styrelse og Retspleje o. s. v. rundt omkring i Staten, saa vilde det tillige gjøre sig gjældende ved Ordning af forskjellige Sider af Regeringen og ved Lovgivningen. Det var aabenbart ivrigt for at tage Initiativet allevegne, hvor der kunde være Lejlighed dertil. Man ser det ikke alene ved mangfoldige Ordre vedrørende enkelte Punkter i Styrelsen dels til Kollegier dels til Autoriteter eller enkelte Mænd rundt omkring i de tvende Riger, lige ned til saadanne Enkeltheder som, at en Kabinettsordre bestemmer, at Suhm skulde have 5 Exemplarer af Langebeks *Scriptores*¹⁾, og at en anden fastsætter, at der skal indkøbes 2 Dørgardiner til Appartementssalen paa Kristiansborg Slot, eller at det befales (!) Koncertmester Hartmann at komponere Musiken til Ewalds *Balders Død*²⁾. Men det træder ogsaa frem ved en Række Befalinger, der angaa vigtige Forhold og enten gribe umiddelbart ind i disse eller mere indirekte ved at paabyde Nedsættelse af Kommissioner, der skulle indsende Betænkninger. Saaledes ser man en Kabinettsordre af 31. Maj 1773 give Stødet til Gjenoprettelsen af det saakaldte Skatkammer,

¹⁾ 5. Febr. 1784.

²⁾ 9. Febr. 1778.

der allerede havde været i Virksomhed før Struensee, men var blevet ophævet af ham. Det skulde have til Formaal at samle et Reservefond for Staten. Kabinetsordrer fastsætte fremdeles, snart Tallet af de Deputerede i Rentekammeret, snart under hvilket Kollegium de islandske og færøske Sager skulle henhøre, eller hvorledes Forretningerne i Tyske Kancelli skulle ordnes. En Kabinetsordre af 22. Januar 1774 kræver Betænkning af Kancelliet om et saa paafaldende Skridt, som om, hvorledes man bedst kunde indrette en Regeringskommission i Norge efter Exemplet fra den saakaldte Slotslov, der havde været indført her i Begyndelsen af Aarhundredet ¹⁾. Paa det militære Omraade er det ved Kabinetsordrer, at der f. Ex. gjøres Skridt for at faa lagt en Plan for Flaadens Størrelse ²⁾ og for en Omdannelse af Soldaternes Indkvartering i Kjøbenhavn og Rendsborg ³⁾, da man her vilde bruge Kaserneerne paa anden Maade, og vi møde dem ogsaa, da der i 1775 bliver truffet vigtige militære Forholdsregler oppe i Norge, og da der i 1773 besluttet Udrustning af en større Eskadre. Kabinetsordrer gribe ind i kirkelig Henseende, da det 12. Februar 1777 befales Biskop Harboe og Guldberg at udarbejde en ny Psalmebog, og da en Kommission af Gejstlige og Theologer 28. Marts 1783 nedsættes, fordi Regeringen vil have Exorcismen ved Daaben afskaffet. Den vigtige Omdannelse af Latinskolerne, der fandt Sted i 1775, var i sin første Grund bygget paa en meget omstændelig Kabinetsordre af 1. December 1774, og noget lignende var Tilfældet med den Omordning af Kommunitetets Forhold,

¹⁾ Tanken blev for øvrigt ikke virkeliggjort.

²⁾ 6. Januar 1774.

³⁾ 9. Marts 1775.

der skete 1777. Ad samme Vej gives der ogsaa Befaling om, at Forelæsninger over Kirurgien skulle holdes paa Dansk, og at en Kommission skal gjøre Forslag til Kirurgiens Opkomst i Landet¹⁾. Gaar man over til Theatret, ser man, at det var Udstedelsen af Kabinetsordrer, som den Vægt skyldtes, der i Modsætning til den tidligere Forkjærlighed for fransk Komædie og italiensk Opera nu blev lagt paa Udviklingen af det nationale Theater, det eneste, der for at bruge Guldbergs Udtryk er et Folk til Ære og Nytte, men virkelig ogsaa kan være det til Ære²⁾. Vi træffe fremdeles Kabinetsordrer, hvor det gjælder om Nedsættelse af en Kommission for at faa Sorø Akademi bragt i en bedre Stand³⁾, ligesom ogsaa ved Forhold vedrørende Kunstakademiet⁴⁾, og det var paa samme Maade, at Videnskabernes Selskab 18. Januar 1776 fik Ret til at vælge sin egen Præsident. Om det saa var Musiken i de danske Kjøbstæder, „der var besynderlig slet“, tager Kabinettet sig deraf⁵⁾.

Allerede, hvad der her er skildret i Hovedtræk, vil forhaabentlig være tilstrækkeligt til at give Indtryk af, hvor stærkt Kabinettet vilde gribe ind paa mange meget forskellige Omraader, og det aabenbart i Haabet om at gjøre Gavn ved disse Myndighedsbud, men sikkert ogsaa, fordi Guldberg og Arveprinsen fandt en Nydelse ved at være de øverst befalende. Vi ville hertil føje, at, om Kabinetstyrelsen end ikke satte Frugt i egentlig større Reformer, knytter der sig dog til dens Historie Mindet

¹⁾ 18. Juli og 11. November 1776.

²⁾ 27. December 1774 og 1. April 1776.

³⁾ 6. Januar 1775 og 3. Januar 1781.

⁴⁾ 3. April 1780.

⁵⁾ Kabo. af 31. Maj 1780.

om flere indgribende Lovarbejder, der skulde gjælde hele Staten. Det første, som her skal nævnes, er Loven om Indfødsretten, der skulde gjælde som Grundlov ligesom Kongeloven, og, som vi alle vide, har overlevet denne. Det er nu værdt at lægge Mærke til, at denne Lov af 15. Januar, eller, som man ogsaa kan sige, af 29. Januar 1776, er bleven til som en Kabinetsordre. Vi kjende heldigvis ganske godt dens Tilblivelses-historie. Vi vide nu, at enten Guldberg eller Schack Rathlou har fattet den første Tanke om den, og at de, der paa denne Tid stod hinanden nær, have talt sammen om den. Det var Schack Rathlou, der gjorde Udkast til de allerfleste Paragrafer i den, og disse billigedes af Guldberg, som da tillige fik Arveprinsens og formodentlig ogsaa Juliane Maries Samtykke til den. Efter at den var helt færdig, blev den ved en Kabinetsordre sendt baade til det danske og til det tyske Kancelli, hvem det befaledes at kundgjøre den som en for allej Tider uforanderlig Grundlov. Arveprinsen gav paa egne og Descendents Vegne Erklæring om, at, hvis nogen af dem nogensinde besteg den dansk-norske Trone, skulde de nøje holde over den. Det hører til det mest forbausende ved denne Tids Historie, at en Lov, som der tillagdes en saadan Betydning, ikke er bleven drøftet i det deliberative Statsraad — det vide vi fra et Brev af 16. Januar 1776 fra Bernstorff til D. Reventlow, — og rigtignok er den, inden den blev offentlig kundgjort, forelagt Kongen til Underskrift i Referatsstatsraadet¹⁾;

¹⁾ Dette slutter jeg deraf, at Forordningen, saaledes som den blev kundgjort, er paraferet af Thott foruden af de Kancellideputerede. Det var Thott, der refererede de danske Kancellisager for Kongen i Referatsstatsraadet. Kun naar man antager, at han

men dette var en ren Formsag, og til Trods for den Del, som Schack Rathlou har havt i den, maa den siges at være bleven behandlet som en Kabinetssag¹⁾. En anden Forordning, som det samme maa siges om, og som man, dengang den kom ud, tillagde stor Vigtighed, var den Lov imod Overdaadighed baade i Klædedragt og Næringsmidler, der har 20. Januar 1783 som Dato. Den blev tilsendt Kommercekollegiet som Kabinetsordre, og selv om Forhandling med dette Kollegium derefter fremkaldte baade nogle Ændringer og Tilføjelser, maa den siges i Hovedsagen at have været Kabinettets Arbejde, ligesom det var dette, som dens Fremkomst skyldtes.

For at faa en fuldstændig Oversigt over Kabinetsordrernes Omfang og Betydning er det endnu nødvendigt at tage et Par Sider af Forholdene med, som man maa sige, ganske særlig have ligget Regeringen paa Sinde; det er, hvad der staar i Forbindelse med Landets økonomiske og finansielle Tilstand. Svære Betyrninger tyngede nemlig her paa de styrende. Hvad de økonomiske Forhold angaar, følte man sig under et stort Tryk, fordi Staten mentes at have en slet Handelsbalance, det vil sige, man mente, at man udførte Varer for mindre Værd, end man indførte, og efter Datidens almindelige Opfattelse frygtede man for, at dette skulde føre til Landets successive Udtømmelse for rede Penge og derved til en fuldstændig økonomisk Ødelæggelse. Jeg skal slet ikke gaa nærmere ind paa denne Sag, men alene sige, at, selv om der var betydelige Overdrivelser i denne Frygt, saa var det en Kjendsgjerning, at det

ogsaa har gjort det ved denne Lejlighed, kan det forklares, at hans Navn staar under Forordningen.

¹⁾ Se Tillæg bag efter Afhandlingen.

særlig for Kongeriget Danmarks Vedkommende paa Grund af vort Agerbrugs slette Tilstand stod ilde til med Udførsel af naturlige Produkter. Vi vide nu alle sammen, at Vejen til at faa en Forandring til det bedre heri gik igjennem de store Landboreformer; men af dem fandt der, som vel bekjendt, kun een Sted i denne Periode, nemlig Fællesskabets Ophævelse 23. April 1781, en Reform, hvorefter, som allerede antydet, ikke Kabinettet havde Æren, den skyldtes Rentekammeret under Godske Moltkes Forsæde. Hvad Hovedsagen, Bondestandens Emancipation angik, havde de styrende, og særlig da Kabinettets ledende Mand Guldberg, som alle vide, en indgroet Rædsel for alle Skridt i den Retning. Men for øvrigt vilde man i Kabinettet gjerne i det enkelte virke, naar man kunde det, til Gavn for Agerbrug og de dertil hørende Sysler. Der gribes ind med Kabinetsordrer, hvor det gjælder Forholdsregler imod Kvægsygen¹⁾, som nu paa ny begyndte sine Hærgninger, adskillige Ordre handle om at faa Hesteavlens udvidet ved Forbedring af Stutterierne²⁾, og Kabinettet lader nedsætte en Kommission for at faa Faareklipningen bragt i det rette Spor³⁾. Der bestemmes Præmier, som Landhusholdningsselskabet skal uddele for at fremme Landbruget, og en Kabinetsordre taler om Nødvendigheden af overhovedet at støtte dette nyttige Selskab⁴⁾. I flere andre tales der om, hvor vigtigt det er at hjælpe Bønderne imod de Ødelæggelser, som Vildtet anrettede paa deres Marker⁵⁾. Ikke mindre befales det

¹⁾ F. Ex. ved Kabo. af 7. December 1775.

²⁾ F. Ex. 14. Januar 1778.

³⁾ 21. Sept. 1780.

⁴⁾ 17. Marts 1777 og 11. Marts 1778.

⁵⁾ 2. Okt. 1777 og 10. Aug. 1780.

fra Kabinettet, at det skal undersøges dels, om Bønderne paa Hørsholm Gods kunne lettes for det Vejarbejde, der var paalagt dem, dels om, hvor vidt de maatte ønske Formindskelse af deres Hoveripenge¹⁾; der udsættes Præmier af Kabinettet for godt Agerbrug i Aggershusstift²⁾, der oprettes for at fremme Havebrug en Træskole paa Frederiksberg, og ovre paa Halvøen indføres der Frugttræskoler i Hertugdømmerne og i Jylland³⁾. Endelig glemmes ikke heller Skovbruget, idet Kabinettsordrer gjentagne Gange sigte til, at der kunde ske Skridt, hvorved den stedse stærkt befrygtede Aftagen af Skovene kunde standses.

Hvor lidt nu end Kabinetts Virken i disse Henseender maa glemmes, ses det dog let, at noget gennemgribende kunde der ikke udrettes ved slige enkelte Foranstaltninger, og i Virkeligheden var det ej heller Udviklingen af Agerbruget, der stod i første Række, naar man tænkte paa, hvad der kunde gjøres for at skabe en bedre Handelsbalance og dermed ophjælpe Landet. Det, der i saa Henseende mest fængslede Guldbergs Interesse, var Tanken om at give Industri og Handel et saa stærkt Fremstød som muligt.

Opfattelsen af, at Vægten i Øjeblikket først og fremmest burde lægges herpaa, deltes dengang af alle, der havde noget at sige herhjemme, og ingen havde den i højere Grad end den Mand, der almindelig og da ogsaa af Guldberg æredes som det store Faktotum paa disse Omraader, nemlig den ældre Schimmelmänn, der baade som Sjælen i den i Oktober 1772 nedsatte extraordinære

¹⁾ 15. Juni 1780.

²⁾ 10. Aug. 1775.

³⁾ Kabo. af 19. Novbr. 1780.

Finanskommission og ikke mindre som den ledende i den saakaldte Overskattedirektion havde overlegen Indflydelse paa den økonomiske Politik. Men det, han vilde, det støttedes i stærkeste Grad af Kabinettet. Vi møde dettes Ordre, hvad Industrien angaar, ved den store Omhu, det havde for at udvikle ikke alene Tobaksspinderi og Tobakshandel, men ogsaa den til Grund for disse Erhvervsgrene liggende Tobaksavl¹⁾. Det var næsten ved alle Kjøbstæder, foruden ved Kjøbenhavn, at Kabinetsordrer greb ind for at faa sligt i Gang. Og man mærker deres Indflydelse ved Bestemmelser om det for Fabrikindustrien formentlig i høj Grad vigtige Generalmagasin. Det paalægges nemlig for at udvide Afsætningen af indenlandske Fabrikvarer, at der ved dette Magasin skulde indrettes et passende Oplag af Silke-, Ulden- og andre deslige Varer. Ikke længe derefter omdanner en ny Kabinetsordre Indretningen af Magasinet, saaledes at det kunde virke paa mere forretningsmæssig Maade²⁾, indtil atter en Kabinetsordre i Aaret 1783 anviste nye Veje for at opnaa det ønskede Maal. Kabinettet søger fremdeles at fremme den tekniske Indtægt ved at lade en Professor Liungberg rejse til England for at skaffe en Spindemaskine her til Landet³⁾, og alle Steder i Statens Lande arbejder det ved at love Understøttelser eller andre Begunstigelser paa at faa Flugt i de allerede oprettede Fabrikkers Drift eller paa at faa nye i Gang. Saaledes for blot at tage et Par enkelte Exempler ved Saltværket i Vallø i Norge, ved Bestræbelsen for at faa Tjærebrænderier i Gang deroppe, ved Indretning af Spinde-

¹⁾ F. Ex. Kabo. af 26. August 1778.

²⁾ Kabo. af 13. Maj 1777 og 16. Marts 1778.

³⁾ Kabo. af 27. Marts 1778.

rier og Væverier i Kongsberg, ved Oprettelsen af et Blaa-farveværk i Modum Præstegjæld og ved stor Hjælp til det Ankerske Kanonstøberi i Moss¹⁾. Paa den modsatte Kant af Staten støtter det Saltværket i Oldesloe i Holsten²⁾, og i Kjøbenhavn faar det Porcellænsfabrikken i Stand, saaledes at den endog snart gaar over til at blive Statens Ejendom³⁾, ligesom det ogsaa her stærkt hjælper til Udviklingen af en forholdsvis stor Klædefabrik paa Blaagaard og af en ikke mindre betydelig Bomuldsfabrik paa Blegdamsvejen⁴⁾. Ved Siden deraf havde man i Kabinettet ogsaa Ønsket om at fremme Husfliden omkring i Landet, og det blev ved en Skrivelse fra Arveprinsen forkyndt Kommercekollegiet, at Kongen vilde have, at der her skulde ydes Støtte. Undersøgelser om dens Tilstand i Jylland bleve derfor ogsaa paabudte⁵⁾. Kabinetsordrer gaa paa hele det industrielle Omraade jævnsides med kgl. Resolutioner paa Kollegiernes Forestillinger.

Men aabenbart interesserede dog Handelsspørgsmaal Guldberg endnu mere end Industrien. Vi mærke det fra hans Kabinetssstyrelses første Dage. Allerede 15. April 1773 faar Martfelt, — der paa vigtige Felter var Regeringens Tillidsmand, — Befaling til at udarbejde Forslag om Handels og Vindskibelighedens Opsving, og i Vinteren 1773—1774, efter at hele Holsten var kommet under den danske Konges Scepter, er man i Kabinettet stærkt optaget af Tanken om at faa gravet en Kanal til at forene Østersøen og Vesterhavet, en

¹⁾ Kabo. af 19. Maj 1779, 24. Septbr. 1777, 25. Sept. 1778, 1. April 1776 og 29. Febr. 1776.

²⁾ 10. Novbr. 1777.

³⁾ 16. Juni 1779.

⁴⁾ Se f. Ex. Kabo. af 16. og 18. Maj 1782.

⁵⁾ 6. Sept. 1779 jvfr. 22. Novbr. 1779.

Tanke, der vistnok nærmest skyldtes Schimmelmänn, men som Guldberg omfattede med megen Varme. Man troede, ligesom det, hvad vi alle vide, har været antaget ved Anlæggelsen af den i nyeste Tid efter saa kæmpemæssig Maalestok anlagte Nordsø-østersøiske Kanal, at den skulde blive til betydelig Gavn for Handelen. En Kabinetsordre fastsatte 14. April 1774, at Sagen skulde fremmes og at en Kommission skulde forelægge en Plan dertil. Medens der i de følgende Aar arbejdedes paa denne Plans Udførelse, rettedes Blikket viden om, hvad Handelen angik. I Aaret 1776 fastsattes det ved en Kabinetsordre¹⁾, at Regeringen vilde overtage Handelen paa Guinea, hvor det ikke var lykkedes et Handels-selskab at komme nogen Vej, men hvor man sikkert haabede, at, naar Staten overtog Handelen og de Etablissementer med Forter, der laa der, vilde Handelen med Slaver derfra give rigt Udbytte. Og netop paa denne Tid var det ogsaa, at den nordamerikanske Opstand imod Englænderne var i fuld Gang, og den forplantede sig som vel kjendt i 1778 til ogsaa at blive en fransk-engelsk Krig, hvortil der i 1779 kom Krig imellem England og Spanien og i 1780 Krig imellem England og Holland. Disse Forhold syntes i høj Grad opmuntrende for den neutrale dansk-norske Handel. Vi se da, at Kongen ved en Kabinetsordre i 1777 fastsatte, at han, for at fremme den paatænkte Handel paa Indien vilde overtage det asiatiske Kompagnis Etablissementer her²⁾, og at der i 1778, ogsaa ved en Kabinetsordre, stiftedes det saakaldte kongelige vestindiske Handelskompagni, der

¹⁾ 14. Maj 1776.

²⁾ 13. Januar 1777.

udstyredes med saare omfattende Rettigheder¹⁾. Det passer godt til dette Kompagnis Oprettelse ved en Kabinetsordre, at alle dets Direktører udnævntes af Kongen. Imidlertid havde Regeringen ogsaa arbejdet paa at give Søfart og Fiskeri Nord paa et mægtigt Stød fremad. Allerede i Aaret 1774 havde Kongen indløst det ældre saakaldte Almindelige Handelsselskabs Aktier og derved overtaget en Del af dettes Foretagender; men dette Selskab havde blandt andet havt Monopol paa Handelen paa Grønland saavel som paa Island og Finmarken. Det var disse Handelsforetagender, som man i de følgende Aar gav en Udvidelse ved at etablere Hvalfangst efter stor Maalestok og lade bygge en Mængde Fiskerfartøjer²⁾. Ogsaa her griber Kabinettet ind ved en Ordre til Overskattedirektionen af 23. Februar 1778 for at skabe en yderligere Forøgelse af Virksomheden. Da saa Anlægget af den slesvig-holstenske Kanal var ved at skride rask frem, oprettedes der atter ved en Kabinetsordre et nyt Kompagni, nemlig det med det mærkelige Navn „det østersøisk-guineiske“ udstyrede Handelselskab. At ogsaa der hele Direktionen udnævntes af Kongen, er en Selvfølge. Og hertil sluttede sig i Aaret 1782 det saakaldte Kanalkompagni³⁾, der endnu mere end det østersøisk-guineiske sattes i Forbindelse med det nye Kanalanlæg og foruden anden Handel særlig fik som Opgave ved Hjælp af Kanalen at skulle befordre „vore indenlandske Fabrikkers og i Særdeleshed de norske Glasværkers og Kanonstøberiers Afsætning ved indenlandsk og udenlandsk Handel“. Omtrent samtidig fik

¹⁾ Oktroy af 11. Maj 1778.

²⁾ Oktroy af 5. Juli 1781.

³⁾ Oktroy af 10. Maj 1782.

Marinens højt ansete Skibskonstruktør, Kommandørkapitajn Gerner fra Kabinettet Ordre til at give Tegninger til Skibe, der vare skikkede til at befare Kanalen¹⁾.

Hvad der knytter sig til disse store Kompagniers Oprettelse, er maaske det mest iøjnefaldende Udslag af Kabinettets Handelspolitik; men hertil kan endnu føjes, dels saadanne mere omfattende Skridt, som Ordre om at forøge Kommercekollegiets Hjælpkilder til Støtte for Handel saavel som for Industri²⁾, dels Enkeltheder, som at Kabinettet ogsaa lod det Spørgsmaal undersøge, om der ikke kunde indrettes en Frihavn ved Kristianssand³⁾, og at det vilde fremme Fiskerierne i Norge. Der sendes saaledes en kyndig Mand til Trondhjem Stift for der at være Konsulent i Handel, Fiskeri og Navigation⁴⁾, og man søger at udvikle Fiskerierne ved Lofoten ved at tillade Brug af Linefiskeri⁵⁾.

Det var, har jeg sagt, især de gunstige Forhold, som vare en Følge af den nordamerikanske Krig, der bragte Kabinettet til at fatte store Forhaabninger om at faa udviklet Handel og Søfart. Men ulykkeligvis førte de heldige Konjunkturer til en Overspekulation, hvori Regeringens Beskyttelsessystem ikke var uden Skyld, og et meget slemt Krach blev den naturlige Følge deraf, da Freden i Versailles gjorde Ende paa den store Søkrig. Da paatog Kabinettet sig en ny Opgave, nemlig at redde forskjellige Handlende, der havde spekuleret mere eller mindre vildt, og det greb da snart til store Laan

¹⁾ 18. Februar 1782.

²⁾ 11. Juni 1781.

³⁾ 9. Juli 1782.

⁴⁾ 19. Juli 1783.

⁵⁾ 20. Aug. 1783

af Banken for at holde de faldefærdige Handelshuse oppe, selv om det, som vi saa, skete „med megen Modbydelighed“ ¹⁾, snart til at foretage finansielle Manøvrer for at hæve Prisen paa det asiatiske og det vestindiske Kompagnis Aktier²⁾. Midt under disse Bestræbelser var det, at Kabinetstyrelsen faldt ved Regeringsskiftet af 14. April 1784.

Hvad her i al Korthed er sagt om Regeringens „Holdning med Hensyn til Handelsforholdene, vil have vist, at dens Iver for paa dette Omraade at gribe ind ved Kabinetsordrer tog til i de sidste Aar. Men dette gjælder i endnu langt højere Grad, naar vi gaa over til Statens finansielle Stilling og til de dermed i nær Forbindelse staaende Mønt- og Pengeforhold. Strax i Begyndelsen af den Guldbergske Tid kan man møde Kabinetsordrer ved den meget omtalte og i sine Følger saa skjæbnesvangre Overtagelse fra Statens Side af Banken i Marts 1773. Men det var dog ikke Kabinettet, som denne vigtige Forandring skyldtes. Det var Schimmelmann, der havde fattet Tanken derom og af al Magt støttedes heri af Bernstorff, foruden at han fandt Samstemning ogsaa hos de andre ledende Statsmænd, baade hos Schack Rathlou og hos Thott. Man kan altsaa her ikke tænke paa nogen særlig vigtig Optræden fra Kabinettets Side. Og ved den anden betydningsfulde finansielle Forholdsregel fra den samme Tid, Overtagelsen af Tallotteriet, mærker man slet intet til det. Heller ikke

¹⁾ Kabo. af 8. Aug. 1783 til Skatkammeret. Jvfr. Kabo. af 23. Maj 1783 til samme, at Ernst Schimmelmann, Stemmann og Guldberg til Udlaan til Handelshuse maa raade over c. 1 Million Rdlr. af Banken uden at være bundne til dennes Regler.

²⁾ Kabo. af 12. Maj 1783 til Skatkammeret.

i de nærmest følgende Aar gribe Kabinetsordrer paa en blot nogenlunde nævneværdig Maade ind i Finansernes Styrelse. Det er saa tydelig som noget Schimmelmann, der her er den ledende ved den Indflydelse, han udøvede i den ekstraordinære Finanskommission, i Overskattedirektionen og i Skatkammerkollegiet, endelig ogsaa derigjennem paa den fjerde finansielle Autoritet, Finanskollegiet. Men da han døde 15. Februar 1782, kom det til at gaa helt anderledes. Da bliver det Guldberg, der selv, formodentlig nærmest med Hjælp af Stemann, vil paatage sig at styre Finanserne ved Kabinetsordrer. Det ligger mig helt fjærnt at berøre, at han ganske forløftede sig paa denne Opgave. Jeg vil blot fremhæve den mægtige Udvidelse af Kabinettets Virksomhed, der her fandt Sted, og det paa det i Øjeblikket allervigtigste indenlandske Omraade, ejendommelig nok samtidig med, at Guldberg ligeledes nu efter Bernstorffs Fald i November 1780 havde forstaaet at drage de udenrigske Sager ind under Kabinettets overordnede Styrelse. Som oplysende for det Initiativ, Guldberg lod dette tage, skal jeg nævne som det første indledende Skridt, at en Kabinetsordre af 18. Februar 1782, 3 Dage efter Schimmelmanns Død, forlanger en Indberetning fra Overskattedirektionen om den hele finansielle Stilling og samtidig byder Finanskollegiet at indsende et oplysende Reglement for Aaret 1782. Efter de Indberetninger, som paa denne Maade indhentedes, befaler dernæst en ny Kabinetsordre af 4. Marts Schack Rathlou, Stemann, den yngre Schimmelmann, og betegnende nok Guldberg selv at lægge en stadig Plan til Udgifternes ordentlige Bestridelse og Statsgjældens Afbetaling. Samtidig kastede Kabinettet sig ogsaa ind i de Vanskeligheder, man havde at

kæmpe med ved Aftagelsen af de møntede Penges Mængde og ved den allerede altfor højt voxede Masse Bankoscedler, hvis Værd var ikke mindre end 14 Procent under, hvad de lød paa. Slag i Slag følge i den nærmeste Tid den ene Kabinettsordre efter den anden for at faa gennemført de Skridt, der holdtes for nødvendige til at faa Orden i Sagerne¹⁾. Men som sagt, herpaa gaar jeg slet ikke ind.

Vi have i det foregaaende søgt at danne os et Billede af, hvorledes Kabinettet efterhaanden optraadte befallende paa saa godt som alle Felter af Statsstyrelsen. Det staar nu tilbage for os, saavidt muligt at blive klare paa, hvilken Stilling Bureaukratiet d. v. s. Kollegierne og Statsraadet under alt dette kom til at indtage, og hvordan Forholdet blev imellem dem og Kabinettet.

Her møder os strax et Træk, der virker overraskende, og det er, at Kollegierne i den Guldbergske Tid aabenbart kunde tage Initiativet indenfor deres specielle Omraader paa en saadan Maade, at de i Virkeligheden kunde faa betydeligt at sige. Ingen kan nemlig gaa deres Protokoller fra disse Aar igjennem, uden stærkt at faa Indtryk af, at deres Forestillinger til Kongen med paafaldende faa Undtagelser altid blive uforandret approberede. Forretningsgangen var, som det vil erindres, at de indsendtes til Forhandling i det deliberative Statsraad, og efter at have gennemgaaet dette derpaa i Referatsstatsraadet forelagdes Kongen til Underskrift. Alt kom ved denne Forretningsgang til at af-

¹⁾ Som en saare vigtig Kabinettsordre paa dette Omraade nævner jeg blot den af 28. Marts 1783 til Overbankdirektionen.

hænge af Forestillingernes Skjæbne i det deliberative Statsraad. Og ganske vist kunde der her komme saglige Indvendinger frem, hvad der da ogsaa er Exempler paa; men der var ikke nogen systematisk Lyst til at stille sig i Modsætning til, hvad Kollegierne forelagde som deres Meninger. Statsraadets Medlemmer hørte jo til det bureaukratiske Parti ligesaa vel som Kollegiernes Deputerede. Og hvis Arveprinsen skulde finde, at Kollegierne bredte sig mere, end Hensynet til Kabinettets Interesser kunde tillade, stod han i de enkelte Sager alene overfor Statsraadets Medlemmer, som havde en ganske anden Fagkundskab end han. Han har i Virkeligheden næsten altid rettet sig efter Flertallets Mening, og i Referatsstatsraadet maa man tænke sig, at det, der var blevet vedtaget i det deliberative Statsraad, blev forelagt Kongen til uforandret Vedtagelse og underskrevet af ham. Men heraf fremgaar, at Kollegierne, naar de tog Initiativet til en Sag, havde meget gode Chancer til at sætte deres Mening igjennem. Statsraadet fulgte dem som sagt næsten altid. Det er formodentlig dette Forhold, som en preussisk Diplomat her paa denne Tid har sigtet til, naar han i en Depeche til Frederik II har skrevet, at Statsraadets Princip var ikke at foretage sig noget imod de forskjellige Departementers Ønsker¹⁾. Der er, som man ser, paa dette Punkt en overordentlig stor Forskjel paa Kollegiernes Stilling i den Guldbergske og i den Struenseeske Tid²⁾.

¹⁾ Dep. af 3. Oktober 1780.

²⁾ Der kan i denne Sammenhæng gjøres opmærksom paa, at Danske Kancellis Forestillinger i Rotuli i denne Tid vare langt mere indgaaende, end de havde været, medens Struensee havde havt Magten.

Det stemmer godt hermed, at Kollegierne i visse Henseender kunde røre sig ret frit. Unægtelig kunde det hænde, at de største Bagateller bleve henstillede til Kongens Afgjørelse, saaledes som det forøvrigt allerede havde været Skik i tidligere Tider. Endog en saa ubetydelig Sag som den om Betalingen for et Ur paa Kristiansborgslot kommer til Kongens Resolution¹⁾, og det samme sker, hvor det gjælder Levering af et Par Egetræer til Husbygning for nogle Mænd paa Krongodser i Hertugdømmerne eller til en Skipper, for at han kan reparere sit Skib²⁾. Men ved Siden deraf fik Rentekammeret aabenbart Ret til at afgjøre flere Sager paa egen Haand, end det havde havt i Struensees Tid³⁾, og vistnok blev der fra 1777 stadig hvert Kvartal indgivet Beretninger om sligt til Kongen, men det var en tom Form. Hvad der var sket, approberedes altid. Paa lignende Maade havde Generaltoldkammeret i en Række Tilfælde Lov til at fritage for gjældende Toldbestemmelser⁴⁾. Dets Indberetninger herom, der i Førstningen bleve indgivne hvert Kvartal, siden hver Maaned, approberedes altid. Ogsaa hændte det den ene Gang efter den anden, at Kongen godkjendte Skridt, som et eller andet Kollegium havde foretaget sig paa egen Haand i Forventning om senere Stadfæstelse. Man kan, for at

¹⁾ Dansk Rentek. Prot. 23. April 1774.

²⁾ Tysk Rentek. Prot. 27. Juli, 8. Maj og 10. Aug. 1773.

³⁾ Dansk Rentek. Prot. 28. Maj 1777, 20. Aug. 1777 og 24. Juni 1778, sammenlignet med Resol. af 7. Januar 1771. (Meddelelser fra Rentekammerarkivet for 1873.) Den Ret, Konseillet havde faaet ved Resol. af 8. Marts 1768 (se smstds.) til at afgjøre forskellige Sager, men som var bortfaldet ved Struensees Ophevelse af Konseillet, synes ikke at være bleven fornyet for Gehejmestatsraadet.

⁴⁾ Gtoldk. Prot. 4. August 1773.

tage et Par Exempler, se Tyske Kancelli først give Svar i en ret vigtig Sag, og dernæst forelægge den til Kongens Approbation, der da gives¹⁾, Kommercekollegiet kan ses at have udstedt nogle Bestallinger og Privilegier paa forventet Bevilling²⁾, et Haab, der heller ikke skuffes, Generaltoldkammeret forskriver snart paa egen Haand 500 Tdr. saltet Sild, komme fra Sverige, for at de kunde blive udførte til de vestindiske Øer, snart tillader det Indførsel af 30 Stude til Kjøbenhavn, eller det lader en Del fremmed Svovl toldfrit blive indført til Kongsberg³⁾ o. s. v. Ligesom alt sligt bifaldes, saaledes viser Regeringen sig ogsaa at have været villig til lejlighedsvis at give Kollegierne særlig Bemyndigelse til et eller andet, som f. Ex. naar Rentekammeret faar Tilladelse til i visse Tilfælde at fritage for Extraskat, naar Provinsialregeringen i Glückstadt bemyndiges til at idømme Mulkter for Forsemmelser ved Vejarbejdet, eller Kommercekollegiet faar Fuldmagt til at ordne Fordeling af Brandhjælp⁴⁾.

Men det forstaar sig, alle disse Indrømmelser havde rigtignok kun lidet at sige i Sammenligning med den Indgriben i Kollegiernes almindelige Forretningsgang, der fulgte med Udstedelsen af de mangfoldige Kabinetsordrer. Og til disse kom nu ogsaa som tidligere nævnt de saare mange Breve, som Kollegierne fik fra Arveprinsen.

Hvor vidt tillagdes der Kabinetsordrerne en uindskrænket Gyldighed eller ikke, det bliver et Spørgsmaal, som det er af største Vigtighed at faa besvaret.

¹⁾ Tysk Kanc. Prot. 3. April 1774.

²⁾ Kommercekoll. Prot. 30. December 1776.

³⁾ Gtoldk. Prot. 11. Maj og 23. Novbr. 1782, Norske Sager 18. Novbr. 1780.

⁴⁾ Dansk Rkammerprotokol 7. Juni 1780, Tysk Kancelliprotokol 18. Novbr. 1774 og Kommercekoll. Protokol 17. Aug. 1775.

Vi huske Bestemmelserne i Forordningen af 13. Februar 1772 om Kabinetsordrerne, at de, naar de tilsendtes Personer udenfor Kollegierne, ikke maatte bruges af dem, førend de vare forelagte vedkommende Kollegium, der da skulde indgive en Forestilling om dem igjennem Statsraadet til Kongen „til formelig Expeditions Erholdelse“, og jeg tilføjede, da jeg talte derom, at efter gammel Skik og Brug maatte det samme antages at gjælde om de Kabinetsordrer, der sendtes til Kollegierne.

Hvad nu den første Bestemmelse angaar, da har jeg aldrig fundet noget Spor til, at den er bleven overholdt, og jeg tør under alle Omstændigheder paastaa, at den har været uden, nogensomhelst Betydning¹⁾. Man maa, naar man vil forstaa dette, nøje erindre de nylig citerede Ord af Forordningen af 13. Februar 1772, at der skulde gjøres Forestilling til Kongen „til Expeditions Erholdelse“. Dette Sted er nemlig officielt blevet opfattet saaledes at Korroboration kun skulde søges, hvor der skulde udvirkes en formelig Expedition²⁾. Hvis der

¹⁾ Jvfr. ovenfor S. 226 Note om det praktiske umulige ved den hele Bestemmelse.

²⁾ Beviset for, at man har havt denne Opfattelse, findes i en Sag med en polsk Gehejmerraad Krohne, hvorom der handles i flere Kabinetsordrer. (Jeg skylder Arkivar Kringelbachs udmærkede Kjendskab til Rigsarkivets anden Afdeling og Velvilje, at jeg er bleven opmærksom paa, at denne Sags Akter give Oplysninger, der have betydelig Interesse med Hensyn til det Spørgsmaal, hvorom det her drejer sig.) Denne Krohne, som gjør Indtryk af at have været noget af en forløben Æventyrer, havde under et Ophold i Kjøbenhavn fundet paa at forlove sig med en Søsterdatter af Gehejmekonferensraad v. der Lühe, en Frøken v. Grambow. v. der Lühe, som syntes meget ilde om dette Parti, klagede til Kongen og udvirkede en Kabinetsordre af 9. Septbr. 1777 til Politimester Fædder i Kjøbenhavn, som denne foreviste Krohne, og i hvilken han befalede denne strax at afbryde al Forbindelse med Frøken

f. Ex. ved en Kabinetsordre blev udstedt en Bevilling til et eller andet ifølge en Ansøgning eller uden en saadan,

Grambow. Men Krohne var gjenstridig og paastod med Paaberaabelse af Forordningen af 13. Febr. 1772 § 4, at Kabinetsordren for at have Gyldighed først burde „være produceret i vedkommende Collegio, der undersøgt og saa refereret for Kongen“. Dette bragte Fædder til, meget oprørt over hans Frækhed, at underrette Guldberg om, „hvor kriminelt Krohne understod sig at forklare den nævnte Paragraf“. En ny Kabinetsordre af 8. Oktober paabød da, at Krohne, fordi han havde trodset den forrige Kabinetsordre og „paa en ublu Maade forgaar sig imod Vores uindskrænkede Magt“, skulde arresteres og sættes i Kastellet. Der blev dernæst nedsat en Kommission, hvori blandt andre den af Guldberg højt skattede Konferensraad Sevel havde Sæde, og i sin Betænkning (12. December 1777) udtalte den netop den Opfattelse, som jeg har anført i Texten, at det var en Forbrydelse imod Souveræniteten at paastaa, at den Ordre, Kongen gav en Embedsmand, skulde korroboreres efter foregaaende Forestilling af et Kollegium, inden den fik Gyldighed, og at Forordningen kun taler om „kongelige Resolutioner, hvorpaa behøves en formelig Expedition eller et sædvanligt gjennem vedkommende Kollegium udfærdiget Kongebrev“, og det af den i Forordningen nævnte Grund, fordi der kunde forekomme Uordner, naar vedkommende Kollegium intet vidste om Udstedelsen af en saadan Kabinetsordre. Der kan efter Sagens hele Gang ingen Tvivl være om, at, hvad Fædder og Kommissionen mente herom, har stemmet med Guldbergs egen Opfattelse. Men, ligger det unægtelig nær at spørge: Kunde det da ikke fremkalde betydelig Uorden, naar Kollegierne intet vidste om de Ordre, der fra Kabinettet tilsendtes de under dem staaende Embedsmænd? Den hele Distinktion ser vilkaarlig ud, og det saa meget mere, som de Ordre, der fra Kabinettet tilsendtes selve Kollegierne, i Mængde bleve korroborerede (se Texten S. 279). Hvorfor blev det, der i det ene Tilfælde skulde gjælde for Krænkelse af Souveræniteten. Regel i det andet? Man kunde maaske ville sige, at der var den Forskjel, at, naar en Kabinetsordre blev tilsendt et Kollegium, var den endnu ligesom indenfor selve Regeringskredsen, hvorimod den i det andet Tilfælde blev tilsendt en Embedsmand, der stod udenfor denne Kreds. I det ene Tilfælde vilde en mulig Ændring, der kom som en Følge af en Forestilling fra vedkommende Kollegium, ikke være en For-

da maatte Korroborationen søges, fordi der her burde foreligge en Expedition i Resolutionernes vante Form med Kongens Underskrift og paraferet af det Kollegium, hvorunder Sagen naturlig hørte. Men anderledes, naar der ved en Kabinetsordre udstedtes en Befaling til en eller anden Embedsmand om noget, han skulde gjøre. Da havde han uvægerlig at adlyde Ordren, og det gjaldt som en Fornærmelse imod Kongemagten at ville søge denne Ordre stadfæstet ved at faa den korroboreret igjennem et Kollegium. De allerfleste Kabinetsordrer, der ere udstedte til andre end Kollegier, vare netop, det maa man erindre, saadanne Ordre eller Instruxer. Og fremdeles maa man lægge Mærke til, at ved Kabinetsordrer om Bevilling af Ansøgninger eller Tilstaaelse af Titler og Gaver blev Forordningens Bud af sig selv for det meste overflødig, fordi Kabinettet med det samme, det gav en saadan Bevilling o. s. v., plejede at tilsende vedkommende Kollegium Meddelelse derom. Dette sørgede saa selv for at faa Stadfæstelse ved en Forestilling. Det er saaledes muligt at give en ret naturlig Forklaring af, at man ikke træffer Exempler paa, at § 4 i Forordningen af 13. Februar 1772 er kommen til Anvendelse.

Hovedmassen af de Kabinetsordrer, vi træffe i Datidens Protokoller, bestaar imidlertid af saadanne, der af Kabinettet sendtes til Kollegierne eller andre Autoriteter, der havde Forestillingsret, som Theaterdirektionen, Direk-

nærmelse, hvorimod den tydelig nok var det i det andet, da derved den kongelige Anseelse kunde blive svækket. Men herimod maa indvendes, at netop dette sidste gjaldt, hvor Talen var om Udnævnelser og Bevillinger. Her vilde en saadan mulig Ændring være en tydelig Krænkelse, og dog gjaldt Korroborationerne uden Modsigelse her. (Aktstykkerne vedrørende den Krohneske Sag ligge i Indlæg til Sjæll. Missiver 21. Januar 1778.)

tionen for den grønlandske Handel, Kanalkommissionen o. s. v.¹⁾.

Man faar ved disse bestemt det Indtryk, at Kabinettet ikke har været ivrigt for, at den gamle Skik, at slige Kabinetsordrer gjordes til Gjenstand for Forestillinger og derefter korroboreredes, blev gennemført. I det mindste er det ingenlunde ualmindeligt, at der paa den Ordre, der sendtes til et eller andet Kollegium, staar, at den „strax“ eller „denne Aften“ skal expederes, undertiden endog med det Tillæg, at den skal expederes Ord til andet, som den lyder, eller, hvor Ordren angik Forhold udenfor Kjøbenhavn, at den skal expederes snart med Dagsposten, snart med Morgenposten. Eller det siges udtrykkelig i Ordren: „Denne vor Vilje behøver kun at iværksættes uden videre Forestilling“. Sædvanlig er i slige Tilfælde Korroboration helt bortfalden; men undertiden træffer det ogsaa, at den har fundet Sted, efter at Befalingen allerede var adlydt. I saa Tilfælde har den været en skjær og ren Formalitet,

¹⁾ Det kan mærkes, at det ikke var altid, at Kabinetsordrerne sendtes direkte til det Kollegium, som de nærmest vedrørte; men de kunde ogsaa, hvor de f. Ex. indeholdt Benaadning med Ordner eller Kammerherrenøgler o. s. v., blive tilsendte Kollegiet fra Ordenssekretæren, der havde faaet Ordren umiddelbart fra Kabinettet. Ogsaa kan det hændes, at et Kollegium fra et andet faar Meddelelse om en Kabinetsordre, dette havde modtaget, men som ogsaa vedrørte det selv, og at det da søger at faa den korroboreret. Endnu et Træk, der kan nævnes, er, at Kabinetsordrer ikke sjælden udstedes til den første Deputerede i vedkommende Kollegium, og naar det ikke udtrykkelig var tilføjet, at han alene skulde handle efter, hvad der var paabudt i den, behandledes en saadan Skrivelse som en almindelig Kabinetsordre. Ogsaa kunde det hændes, at en Kollegiechef fik en mundtlig Ordre af Kongen (formodentlig i Referatsstatsraadet), og den gav da sædvanlig Anledning til en Forestilling fra Kollegiet om Korroboration.

og det er ret betegnende, at man kan se det blive udtalt i en Kabinettsordre af 26. Januar 1784, at Stemann som første Deputeret i Finanskollegiet og Rentekammeret „skal udføre en Ordre alene 2 Dage derefter, da den sædvanlige Formalitet med saadan Sag siden kan, som vi nærmere vil fastsætte, blive iagttaget“. Det er aabenbart Korroborationen, der her tænkes paa.

Hvorledes nu end Kabinettet selv saa paa sine Befalinger og Skrivelser, var der dog ved Sagernes almindelige Gang Tid og god Lejlighed for Kollegierne til at faa disse korroborerede. Det maa da ogsaa siges at have været i det mindste i Principet almindelig godkjendt, at dette skulde ske efter foregaaende indgiven Forestilling, og der er Exempler i Mængde derpaa fra de forskjellige Kollegier ligesom ogsaa fra Kommissioner, der havde Forestillingsret¹⁾. Man ser f. Ex. baade ved de militære Kollegier, ved Rentekammeret, ved Overskattedirektionen, Kommercekollegiet, Generaltoldkammeret og Skatkammeret, at det er det langt overvejende Antal Kabinettsordrer, som det er gaaet saaledes med. Og vel at mærke, der findes iblandt dem ligefremme Ordre i Mængde. Ingen har her, saaledes som det skete ved Kabinetsskrivelserne til Embedsmænd udenfor Kollegierne, tænkt paa at disse ikke maatte stad-

¹⁾ Partikulærkassen og Chatolkassen ere blevne opfattede som vedrørende Kongen selv saa nøje, at der for deres Vedkommende ikke finder Korroboration Sted af de dem tilsendte Kabinettsordrer. Det samme gjælder selvfølgelig om saadanne, der udstedtes til kongelige Personer, saaledes oftere til Dronning Juliane Marie, og det gjælder ogsaa i Almindelighed, om end ikke altid, med Hensyn til, hvad der kunde henregnes under Hofforhold. Det var nærmest Rentekammeret, der havde med disse at gjøre.

fæstes. Hvor for de her nævnte Kollegiers Vedkommende Korroboration fattes, kan det skyldes et Tilfælde eller ligge i, at man af en eller anden os ubekjendt Grund har holdt det for overflødigt at søge en saadan. Undtagelserne ere under alle Omstændigheder ikke tilstrækkelig mange til, at der kan søges nogen principiel Aarsag dertil. Anderledes derimod ved Danske Kancelli; thi, selv om man ogsaa ved dette Kollegium kan finde, at der er blevet søgt og givet Korroboration, f. Ex. ved alle Bestallinger paa Embedsudnævnelser eller Rangtitler, som det havde at udfærdige, og som det selvfølgelig indsendte til Underskrift af Kongen i Statsraadet, ere Undtagelserne dog unægtelig talrige. Det ser ud, som om Danske Kancelli, der efter udstrakt Maalestok var et Expeditionsdepartement for kongelige Ordre, til Dels har fulgt visse Principer heri. Det synes saaledes at have opfattet de Ordre, som igjennem det tilsendtes forskellige Autoriteter, og som det altsaa førte til Protokols, som Befalinger, der ikke behøvede at korroboreres. Paa samme Maade gik det, naar det fik Ordre om, at en eller anden Sag skulde behandles af en Kommission, og fremdeles gjaldt det, saa tidt det fik en Ordre, der medførte offentlig Kundgjørelse, eller hvor selve en saadan sendtes det til videre Besørgelse. For øvrigt kan den mindre Iver, det utvivlsomt i det hele i Sammenligning med de andre Kollegier har vist for at faa de det tilsendte Kabinetsordrer korroborerede, tjene som et af flere Beviser paa, at det i denne Tid, da Luxdorph var den nærmest ledende i det, ikke med Urette er blevet sigtet for Brist paa Energi. Det bærer under alle Omstændigheder selv Ansvar for ikke at have søgt Korroboration, hvor man forbauses over, at det ikke er

sket, thi det staar fast, at, bortset fra de Tilfælde, hvor Kabinettet ved at kræve en stærkt fremskyndet Expedition har gjort Korroboration umulig, har det ligget i Kollegiernes egne Hænder, om de vilde indgive Forestillinger derom eller ikke. Kabinettet har ikke blandet sig deri, og der findes intet Exempel paa, at nogen Forestilling fra et Kollegium om Korroboration er bleven tilbagevist.

Hvad nu selve Korroborationerne angaar, da kunne de vistnok sædvanlig kaldes en Formalitet; Kabinettet havde en umaadelig Magt i det Initiativ, det tog ved Kabinetsordrerne, saaledes at disse i Almindelighed kom til at gjælde; men helt uden Betydning var den Forhandling dog ingenlunde altid, som de bleve Gjenstand for ved Korroborationen. Naar nemlig et Kollegium efter at have modtaget en Kabinetsordre indgav en Forestilling derom, var der med det samme givet det en utvivlsom Ret til at fremsætte Indvendinger eller give Oplysninger med Hensyn til det, som den handlede om¹⁾. Og saa kunde det hænde, at Statsraadet, naar det fik Forestillinger til Behandling, fandt det, som Kollegiet anførte, at have en saadan Vægt, at den endelige Resolution blev forskjellig fra Kabinetsordren. Der er i Virkeligheden ikke helt faa Exempler paa, at det er gaaet til paa denne Maade. Vi have allerede set, at Kommercekollegiet fik udvirket Forandringer i det den tilsendte Udkast til en Luxusanordning²⁾. Men især Rente-kammeret synes gjentagne Gange at have været heldigt

¹⁾ Det er derfor urigtigt, hvad der siges i det ovenfor (S. 231 Note 1) nævnte Skrift „Historiske Efterretninger“ o. s. v., at ingen Slags Remonstration eller nogensomhelst Remedier kunde finde Sted imod Kabinetsordrerne.

²⁾ Se ovenfor S. 261.

med sin Kritik af Kabinetsordrer, der vare sendte det. Det forekommer f. Ex., at dette Kollegium, da det engang faar en Befaling fra Kabinettet om at forestille en Mand til et Embede, da gjør saa vægtige Forestillinger derimod, at Resultatet bliver, at Ansøgningen henlægges ¹⁾. En anden Gang mældes det i en Kabinetsordre, at Kongen vil have, at der skal gives Understøttelse til Opførelse af et Skolehus i Nøddebo; men det opgives som en Følge af Rentekammerets Modforestillinger ²⁾. I Anledning af en Ansøgning, hvor Kongen, om end i mindre stærke Udtryk havde erklæret, at den gjerne kunde bønhoøres, gjør Kammeret saadanne Vanskeligheder, at Kongen lader Sagen falde ³⁾. Eller det hænder, at en Kabinetsordre udtaler om en Mand, der var idømt Bøder paa Grund af Slagsmaal, at han skulde benaades, men at Kammeret viser, at det ikke gaar an at lade hans Forseelse være ustraffet, og at saa denne Mening sejrer ⁴⁾. Endnu et Exempel kan det maaske være værdt at nævne. En Mand, der ejede Byen Fladstrand, havde tilbudt Kongen at sælge den til ham. Dette Tilbud finder Bifald i Kabinettet, og der udgaar Ordre til Rentekammeret om at skaffe nogle Oplysninger om Byen og saa forøvrigt haste med Kjøbets Afslutning. Guldberg og Arveprinsen ansaa aabenbart et Kjøb for at være en udmærket Affære. Men Rentekammeret tager Sagen med Ro, afæsker Stiftamtmanden — det var Osten — en Betænkning, og i Henhold til hans Skildring af Byens

¹⁾ Rk. Protok. af 8. April 1775.

²⁾ Rk. Protok. af 14. Febr. 1777.

³⁾ Rk. Protok. af 6. Novbr. 1779.

⁴⁾ Rk. Protok. af 25. Novbr. 1780.

Tilstand fraraader det stik imod Kabinettsordrens Lydende Kongen at foretage Kjøbet, og dets Mening bliver da fulgt ¹⁾).

Vi have ovenfor nævnt ²⁾), at Arveprinsen adskillige Gange holdt af i mere eller mindre bydende Former at gjøre sin Vilje gjældende. Det kan da mærkes, at ogsaa overfor ham kunde det hænde, at et Kollegium satte sin Mening igjennem. Vi kunne f. Ex. ved en Udnævnelse i Aaret 1781 se Rentekammeret lade være at indstille den Kandidat til et Embede, som Arveprinsen stærkest havde anbefalet ³⁾); ved en anden Lejlighed fraraader det, hvad Arveprinsen anbefalede ⁴⁾), ja det hændte, at Kommercekollegiet overfor en Ansøgning fra en amerikansk Skipper, hvorpaa Arveprinsen havde skrevet, at Kongen vilde, „at saadanne Fremmede paa det gunstigste skal behandles“, og at han derfor paa det kraftigste anbefalede den, paa Grund af forskjellige Betænkkeligheder fraraadede, at Andragendet bevilgedes. Den endelige kongelige Resolution kom da ogsaa til at gaa imod Arveprinsens Anbefaling ⁵⁾).

Men medens der her er anført lutter Tilfælde, hvor Kollegierne satte deres Mening igjennem, kunde det unægtelig ogsaa hænde, at deres Modstand var mere eller mindre virkningsløs. Saaledes da Kancelliet i 1777 fik en Kabinettsordre om Ordningen af Rettergangs-

¹⁾ Rk. Protok. af 7. April 1781. Jvfr. Koch's Afhandling om Schack Rathlou i Hist. Tidsskr. 6. R. IV., S. 36 Note, hvor et Par andre Exempler ere nævnte. Om et ret karakteristisk Sammenstød mellem Rentekammeret og Kabinettet vedrørende Extras-katten, hvor Rentekammerets Synsmaade sejrer, se smstds. S. 99.

²⁾ Se ovenfor S. 233.

³⁾ Rk. Protok. 17. Febr. 1781.

⁴⁾ Rk. Protok. 16. Marts 1782.

⁵⁾ Kommkoll. Protok. 17. Marts 1777.

forholdene i de danske Etablissementer i Indien, ifølge hvilken disse lagdes under Kommercekollegiet, uagtet Kancelliet som vel bekjendt var det sædvanlige Justitskollegium i Riget. Dette var en haard Pille for Kancelliet at sluge, og det indgav derfor en omstændelig motiveret Forestilling, hvori det viste det formentlig urigtige i den nye Ordning. Det lykkedes det imidlertid ikke at trænge igjennem med sine Meninger, i det mindste ikke paa noget væsenligere Punkt¹⁾. Ja, det kunde endog komme til ligefremme Sammenstød imellem Kollegier og Kabinet. Det hændte nemlig undertiden, at Kollegierne ikke vilde finde sig i Næser fra Kabinettets Side, men mere eller mindre tydelig protesterede derimod. Saaledes gav en skarp Irettesættelse fra Kabinettets Side, fordi Sømærkerne ved Drogden vare borttagne²⁾, Admiralitetet Anledning til at oplyse, at det ingen Skyld havde heri. Og da Kabinettet havde sendt Kancelliet den voldsomme Udtalelse om Retstilstanden rundt omkring i Landet, som tidligere er omtalt³⁾, stræbte Kancelliet af al Magt at vise, at denne Skildring indeholdt stærke Overdrivelser, og at Kabinetsordren derfor var ubillig. Som en Hovedaarsag til, at det paa visse Steder kunde staa ilde til, fremhævede det, at Herredsfogderne vare for slet lønnede, men det havde det intet Ansvar for, og det tilraadede stærkt, at deres Stillinger bleve forbedrede⁴⁾. Det skarpeste Sammenstød fandt dog Sted i Efteraaret 1783 imellem Rentekammeret, der dengang havde Numsen til første Deputeret, og Kabinettet. Rentekammeret havde

¹⁾ Kabo. 14. Maj 1777, Forestilling af 28. Maj fra Kancelliets Side (Indlæg til Sjæll. Missiv. 8. Okt. 1777) og Kabo. af 23. Septbr. 1777.

²⁾ Jvfr. ovenfor S. 245.

³⁾ Se ovenfor S. 247.

⁴⁾ Kancelliets Brevbog 8. Februar 1783.

nemlig ment, at en Overforstmester Warnstedt i en Skovsag havde handlet imod en kongelig Resolution, og det havde i den Anledning tilsendt ham en Skrivelse, som det holdt for „en nødvendig Erindring og Advarsel om en ham af Kongen paalagt Pligts Opfyldelse“. Derover var Warnstedt bleven forbitret og havde klaget til Kabinettet, der nu helt stillede sig paa hans Side og sendte Rentekammeret en Del vrede Ord i den Anledning. Da saa Kammeret dristede sig til at tage til Gjenmæle ved et, som det hed i en Kabinetsordre af 3. Novbr. 1783, „af Os ikke ventet Svar“, bleve Arveprinsen og Guldberg yderst forbitrede¹⁾, og uheldigvis faldt dette netop sammen med det tidligere omtalte Træk, da Rentekammeret havde vakt Arveprinsens Uvilje ved at befale Chefen for det saakaldte Arveprinsens Regiment at tilbagesende en hvervet Karl til Kronborg Krongods, hvor han hørte hjemme. Følgen af dette Sammentræf var Numsens Afskedigelse. Sligt giver et levende Indtryk af, hvor vidt Kabinettet paa denne Tid var naaet i at kræve dyb Ærbødighed fra Kollegiernes Side. Men nu var man ogsaa nær ved Regeringsskiftet 14. April 1784.

Vi have i det foregaaende søgt at danne os en Forestilling om Kabinettets Stilling til Kollegierne, saaledes som det traadte frem igjennem Kabinetsordrerne; men der et Kollegium, det øverste af dem alle, som vi kun indirekte ere komne til at berøre, nemlig Statsraadet, der efter Forordningen af 13. Februar 1772 saa at sige dannede den ene Hovedfaktor i Regeringen ved Siden af Kabinettet. Vi have kun haft med det at gjøre, for saa vidt Kollegiernes Forestillinger til Kongen

¹⁾ Rentek. Protokol for 1783.

gik igjennem det, og det ved sin Behandling af dem maatte have stor Betydning. Var der nu ellers noget at mærke med Hensyn til Statsraadet, hvad Kabinetsordrerne angik? Desto værre er det i det hele vanskeligt at følge dets Stilling som Kollegium til Kabinettet. Der findes nemlig ingen Protokol over dets Forhandlinger, og alt, hvad vi vide om dets Holdning, indskrænker sig til, hvad man kan slutte sig til af spredte Bemærkninger i Breve og Betænkninger fra Datiden. Men det kan sikkert siges, at noget systematisk Modsætningsforhold har der ikke været. Det er allerede blevet nævnt, at Kabinetsordrer kunde komme frem som en Følge af, hvad der var blevet forhandlet i Statsraadet, og man har tillige klare Vidnesbyrd om, at dette saa at sige har samtykket i Kabinetsordrer, inden de udstedtes. Ikke ganske faa af disse ere nemlig paraferede af det, og de have saaledes tydelig nok været forelagte det. Hvorledes det er gaaet nærmere til dermed, er ikke helt let at sige. Højest sandsynlig har man ved visse Tilfælde i Kabinettet ønsket at høre Statsraadets Mening om, hvad man vilde befale som en Kabinetsordre, og Arveprinsen har da taget Sagen frem til Drøftelse i det deliberative Statsraad, hvorefter den er bleven refereret for Kongen og har faaet hans Underskrift. Ved andre Lejligheder har det kunnet hænde, at Arveprinsen har villet undgaa Forhandling, og derfor ikke har ladet Sagen komme frem i det deliberative Statsraad, men er bleven staaende ved at lade den blive refereret for Kongen i Referatsstatsraadet. At Kabinettet ogsaa kunde bruge visse Medlemmer af Statsraadet som Raadgivere ved en Kabinetsordres Udstedelse, er noget for sig. Det blev saa at sige mere en privat Sag.

Men selv om Kabinettet altsaa ved visse Lejligheder kunde drage Gavn af Statsraadets Medvirken, var Hovedsagen dog dets tydelige Lyst til saa vidt som muligt at gaa sine egne Veje ved Kabinetsordrerne, og denne Stræben fik sit yderligere Stempel ved dets iøjnefaldende Iver for at sætte sig i et umiddelbart Korrespondanceforhold til Autoriteter og Kollegier ligesom bag Statsraadets Ryg¹⁾. Det lod nemlig forskjellige Autoriteter indgive Skrivelser direkte til sig selv eller, som man lader Kongen udtrykke det i flere Ordre: „umiddelbart til Os selv“. I det mindste fra 1776 træffe vi forholdsvis talrige Exempler herpaa. Det kunde ogsaa ske derved, at Arveprinsen gav Befaling om Indberetninger til Kabinettet. Blot for at nævne et Par enkelte Træk, saa hedder det i en Ordre til det theologiske Fakultet af 15. December 1777, at det skal indberette til „Vores Kabinet, naar der falbydes Bøger oversatte fra fremmed Sprog, der stride imod den hellige Skrift og Kirkens symbolske Bøger“²⁾. Den 19. November 1778 skriver Kabinettet til Danske Kancelli, at det skal skaffe sig „Underretning om det mathematiske Studium ved Universitetet og umiddelbart indsende den til Os“. 30. Juli 1780 hedder det i en Skrivelse til Kommercekollegiet, efter at der var nævnt forskjellige Sager: „Om alt dette ville Vi, at Os umiddelbart Efterretning gives“. Det gaar lige til saadanne Enkeltheder, som at en Ordre af 14. November 1779 befaler Kancelliet at tilsende Kabinettet Indberetning om en ypperlig Slags Sprøjter, der

¹⁾ Vi have allerede nævnt, at Statsraadet blev holdt udenfor de vigtigere Udnævnelser.

²⁾ Jvfr. S. 252—53 f. Ex. den der anførte Kabo. om, at Exemplarer af Disputatser skulde indsendes til Kabinettet.

fandtes i Hamburg o. s. v. Naturligvis dristede de forskellige Autoriteter sig ikke til at sidde slige Ordre overhørigt, og det har aabenbart været en stor Mængde Skrivelser, der paa den Maade indgik til Kabinettet. Paa Grund af Kabinetsarkivets ovenfor omtalte Brand er det nu umuligt at danne sig en nogenlunde fyldig Forestilling derom; men vi have heldigvis i Kancelliets Brevbog Stof nok til at se, hvad der fra dette Kollegium er skrevet til Kabinettet, og vi kunne dristig derfra slutte til, at ogsaa andre Kollegiers Korrespondance med Kabinettet har været betydelig.

Maaske tør jeg haabe, at, hvad her er fortalt, maa kunne give en Forestilling om den statsretlige Betydning af det enestaaende Fænomen i vor Historie, der kaldes den Guldbergske Kabinetsstyrelse, saaledes som den viser sig for os igjennem Kabinetsordrerne. Disse ville have givet et Billede af, hvorledes der ad den Vej søges skabt et souverænt Initiativ paa næsten alle Omraader af Styrelsen, samtidig med, at Kabinettet gjorde sig til Herre over alle Udnævnelser af Vigtighed og alle Naadesbevisninger. Selv om nok saa meget Kollegiernes Forestillinger sædvanlig godkjendtes i uforandret Skikkelse, faa vi dog det Indtryk, at Kabinettet foreløbig var det stærkeste, og at dets Bestræbelser efter at blive det tydelige Midtpunkt i Statslivet havde en mærkelig Fremgang, indtil det i de sidste Aar helt raader paa de Felter, der da vare de vigtigste, det økonomiske og finansielle, foruden at det — hvad jeg her ikke har kunnet gaa ind paa — ogsaa havde Magten, hvad de udenrigske Sager angaar.

A. P. Bernstorff har i et Brev fra 1783 til Kr. D. Reventlow¹⁾ udtalt om Guldbergs Regeringsprincip, som denne selv jævnlig havde fremsat for ham, at det var Despotisme i dette Ords egentlige og sande Forstand, og at det, om det end ikke sjælden var forenet med gode Formaal, dog altid maatte gjælde for „strafbart“, fordi Magtens Kilde ikke var retmæssig. Ville vi efter at have fulgt den Guldbergske Kabinetssstyrelse indtil Enden se tilbage paa Forordningen af 13. Februar 1772, maa vi sande det rigtige i Bernstorffs Ord, at Kabinetssmagtens Kilde ikke var retmæssig, thi som den har vist sig for os, stred den paa det klareste imod Aanden i denne Forordning med dens Begyndelsesord, at Kongen vilde, at alle de Sager, hvori han resolverede, først skulde gennemgaas nøje i det Kollegium, hvor Sagen henhørte, og derefter forestilles for ham i Statsraadet.

Den Udvikling af Forholdene, vi have fulgt, havde kunnet gaa sin Gang, uden at der skete noget Forsøg fra Bureaukratiets Side paa at stanse den. For en stor Del staar dette i Forbindelse med de personlige Forhold i Statsmandskredsene, som her ikke er Lejlighed til at gaa ind paa. Jeg skal kun nævne, at den Uenighed i disse Kredse, der en Tid svækkede Initiativet fra Kollegiernes Side og lammede al bestemt Holdning overfor Kabinettets tydelige Overgreb, først tabte sin Betydning, da tilsidst dels personlige Krænkelser, dels den Klarhed, man endelig fik paa det herskende Misbrug af Kabinetssordrerne, forenede en større Kreds af Bureaukratiets betydeligste Mænd. Fremdeles maa man ikke overse Betydningen af den Veneration, der føltes for Konge-

¹⁾ Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familie-kreds udgivne ved L. Bobé. Sjette Bind (1903) S. 32.

huset. Den virkede stærkt tilbageholdende paa loyale Mænd, der nødig vilde være Opponenten imod Arveprinsen og Enkedronningen. Det var derfor af uberegnelig Vigtighed, at den unge Kronprins fattede bestemt Uvilje imod Bedstemoderen og Farbroderen, hvem han ingenlunde uden Grund tiltroede den Plan at ville indskrænke ham i Udøvelsen af den Myndighed, som han mente, tilkom ham, naar han blev voxen. I ham fik de misfornøjede da det naturlige Midtpunkt, og naar de havde ham, Kongens Søn, i Spidsen, bortfaldt alt Hensyn til Kongehusets andre Medlemmer. Efter at denne Alliance var indgaaet, var den Guldbergske Kabinetsstyrelse dødsdømt. Dommen fuldbyrdedes som bekjendt ved Regeringsskiftet 14. April 1784.

Tillæg (vedrørende S. 260).

Provst L. Koch har i Historisk Tidsskrift 7. R., III, S. 519 benægtet Retten til at sige, at Indfødsretten er givet ved en Kabinetsordre. Han vil gjøre gjældende, at, da den melder sig som en Grundlov, ikke som en Anordning, som Kongen, der havde givet den, atter kunde ophæve, kan den slet ikke komme ind under Bestemmelserne i Forordningen af 13. Februar 1772. Den hørte, siger han, ikke til de Sager fra Kancellier og Kollegier, der skulde behandles i Statsraadet, før de forelagdes Kongen til Underskrift, den var heller ikke en Kabinetsordre, udstedt til Embedsmænd eller andre enkelte Personer, om hvilken der skulde gjøres Forestilling, og den kunde udstedes af Kongen selv, thi det var ham alene, der kunde tage en Bestemmelse, som indskrænkede den Rettighed og Myndighed, han hidtil havde havt.

Jeg vil indrømme, at der er Sandsynlighed for, at det har været en saadan Tankegang, der har været ledende hos Guldberg, naar han valgte den Fremgangsmaade ved Lovens

huset. Den virkede stærkt tilbageholdende paa loyale Mænd, der nødig vilde være Opponenten imod Arveprinsen og Enkedronningen. Det var derfor af uberegnelig Vigtighed, at den unge Kronprins fattede bestemt Uvilje imod Bedstemoderen og Farbroderen, hvem han ingenlunde uden Grund tiltroede den Plan at ville indskrænke ham i Udøvelsen af den Myndighed, som han mente, tilkom ham, naar han blev voxen. I ham fik de misfornøjede da det naturlige Midtpunkt, og naar de havde ham, Kongens Søn, i Spidsen, bortfaldt alt Hensyn til Kongehusets andre Medlemmer. Efter at denne Alliance var indgaaet, var den Guldbergske Kabinetsstyrelse dødsdømt. Dommen fuldbyrdedes som bekjendt ved Regeringsskiftet 14. April 1784.

Tillæg (vedrørende S. 260).

Provst L. Koch har i Historisk Tidsskrift 7. R., III, S. 519 benægtet Retten til at sige, at Indfødsretten er givet ved en Kabinetsordre. Han vil gjøre gjældende, at, da den melder sig som en Grundlov, ikke som en Anordning, som Kongen, der havde givet den, atter kunde ophæve, kan den slet ikke komme ind under Bestemmelserne i Forordningen af 13. Februar 1772. Den hørte, siger han, ikke til de Sager fra Kancellier og Kollegier, der skulde behandles i Statsraadet, før de forelagdes Kongen til Underskrift, den var heller ikke en Kabinetsordre, udstedt til Embedsmænd eller andre enkelte Personer, om hvilken der skulde gjøres Forestilling, og den kunde udstedes af Kongen selv, thi det var ham alene, der kunde tage en Bestemmelse, som indskrænkede den Rettighed og Myndighed, han hidtil havde havt.

Jeg vil indrømme, at der er Sandsynlighed for, at det har været en saadan Tankegang, der har været ledende hos Guldberg, naar han valgte den Fremgangsmaade ved Lovens

Behandling, som vi have set. Men at denne Tankegang er rigtig, kan jeg ikke se. Det lader sig nemlig ikke gjøre, naar man overhovedet taler om Regeringshandlinger, foretagne af Kongen selv, eller, som her maa siges, foretagne i Kongens Navn, at komme uden om Forordningen af 13. Februar 1772. Den siger klart og tydelig i Indledningsordene (se S. 224—25), at det er Kongens Vilje, at alle de Sager og Ansøgninger, hvori han resolverer, skulle behandles først i vedkommende Kollegium og dernæst i Statsraadet. Men skal det gjælde, ser jeg ikke Muligheden af, at der kan gjøres en Undtagelse derfra med en Forordning, der, netop fordi den skulde holdes for en Grundlov, var af særlig Vigtighed. Jo større Betydning en Sag havde, desto mere skulde man synes, at der maatte paases, at Forordningen af 13. Februar blev overholdt. Det er ganske vist en Selvfølge, at Kongen (formelt) alene kunde tage en Bestemmelse, som indskrænkede den Rettighed og Myndighed, han hidtil havde havt; men dette udelukker aldeles ikke, at man fulgte, hvad Kongen i den nysnævnte Forordning havde kundgjort som sin Vilje. Hvad enten Sagen blev behandlet i Statsraadet eller ikke, blev det efter Formen lige godt ham alene, der tog Bestemmelse i den som for øvrigt ogsaa i alle andre vigtige Sager. Intet nødte ham til, hvis han ellers forstod noget af, hvad man forelagde ham, at tage det ringeste Hensyn til, hvad mulig et Flertal i Statsraadet mente. Jeg kan ikke andet end finde, at Bernstorff havde fuld Ret til at forarges over, at netop en saa vigtig Sag ikke blev behandlet i Statsraadet.

For øvrigt kan jeg, naar jeg er kommen til her at tale om Indfødsretsloven, ikke undlade at udtale en Tvivl, der har paatrængt sig mig, hver Gang jeg i senere Tid er vendt tilbage til denne Lov. Det er Tvivlen om, hvorvidt Kongen har havt Ret til, idet han udstedte denne Forordning, saa at befale, at den til evige Tider skulde gjælde som uforanderlig Grundlov. Saaledes var det rigtignok i sin Tid blevet bestemt med Kongeloven; men, hvad man end vil dømme om Enevældens Tilblivelse, saa hjemledes Retten til ved Kongeloven at fastslaa en uforanderlig ny Forfatning i dens egen

Indledning ved Arveregeringens Overdragelse 13. Oktober 1660 til Kongen og derved, at Nationen havde lagt det i Kongens Haand, paa hvad Maade Regeringen herefter skulde indrettes. Man mente ikke uden Grund derved at have et statsretligt Grundlag at staa paa. Men da Kongen nu i 1776 ved Indfødsrettens Indførelse indskrænkede de danske Kongers Ret til frit at tage til Embedsmænd, hvem de vilde (Kgl. § 4), og endvidere ved at gjøre Loven derom til Grundlov ligeledes indskrænkede den Magt, Kongerne efter Kgl. § 3 havde til at forandre Lovene (Kongeloven undtagen), altsaa paa en Maade forandrede Kongelovens Bestemmelser, paaberaabte han sig som Hovedmotiv blot, at Billigheden selv vil, at Landets Børn skal nyde Landets Brød og Fordelene i Staten falde i dens Borgeres Lod. Derimod forekommer der slet ikke noget, der paaberaabes som statsretlig givende Berettigelse til at skabe en ny Grundlov. At Kongen lod Arveprinsen give en Forsikring for sig og sine Descendenter om at ville overholde Loven, var en nødvendig Forsigtighed, men forbedrer ikke Sagen, statsretlig set. Man kan fra et nationalt Standpunkt prise den Iver for at sikre de indfødte Landets Embeder, der bragte til at fastslaa Loven som Grundlov; men — det bliver Spørgsmaalet — overskred den enevældige Kongemagt dog i Virkeligheden ikke her sin Competence?

Et andet Spørgsmaal, der ogsaa oftere har paatrængt sig mig, er, hvor vidt Indfødsretsloven har haft nogen Parallel andensteds eller ikke, et Spørgsmaal, jeg endnu ikke har set blive rejst af nogen. Det er utvivlsomt, at det 18. Hundredeaar frembyder Exempler nok paa, at i andre Lande fremmede ere blevne brugte som Embedsmænd. Man tænke bare paa Frankrig, Tyskland eller Rusland, og efter de voldsomme Angreb, der i sin Tid ere blevne rettede imod Indfødsretsloven andensteds fra som vidnende om dansk Dumhed og Bornethed, kunde man tro, at den var noget enestaaende. Men det kan dog mærkes, at Englands Historie ved den bekjendte Act of settlement af 1701 frembyder en tydelig Parallel til den. Det hedder nemlig i § 5 i den engelske Lov, at „ingen, der er født udenfor Kongerigerne England, Skotland og Irland eller

de Besiddelser, der høre under dem, (og endda kun de, der ere fødte af engelske Forældre) maa beklæde nogen Embedsstilling, militær eller civil, eller faa nogen Gave i Jordejendom eller arvelig Ejendom af Kronen“ (se Lord Mahon: *History of England 1713—1783* (1853) S. 11—12). Denne Lov udelukker om muligt i endnu højere Grad fremmede, end Tilfældet var med Indfødsretsloven. Om Schack Rathlou og Guldberg have kjendt denne Lov, vides ikke; men umuligt er det ikke, at de have kjendt den. Det var i Anledning af det Hannoveranske Huses forestaaende Succession i England, at Bestemmelserne i Act of settlement bleve fastslaaede for at sætte en bestemt Bom for Begunstigelser fra det nye Kongehuses Side af Tyskere. Ved den danske Indfødsretslov skulde der slaas Bom for det samme, thi at det nærmest var Tyskerne, der var tænkt paa ved den, kan der ingen Tvivl være om.

(Efter at denne Afhandling var færdig og tilsendt Bestyrelsen for den danske historiske Forening, er jeg af Gehejmetatsraad Goos bleven gjort opmærksom paa, at Ørsted et Par Steder i sine Skrifter, nemlig i Afhandlingen om Trykkefrihedens Grænser (1801) S. 118—21 og endnu mere i sin Haandbog for dansk og norsk Lovkyndighed I, (1821) S. 134 har berørt det ovenfor rejste Spørgsmaal om Indfødsretslovens Gyldighed som Grundlov og med en lignende Opfattelse som min. Han gjør her gjældende, at ingen Enevoldskonge kunde give en Lov, der havde samme Kraft som Kongeloven, at ingen Konge ved en Erklæring, der indeholder en *nuda assertio* og ikke er bleven til ved en formelig Pagt med Folket, kan renunciere paa den Ret, i ethvert Tidspunkt at regere sit Folk i Overesstemmelse med sin bedste Overbevisning og derved binde sig for bestandig ved en Regel, som han mulig i Fremtiden kunde finde skadelig. Endnu mindre kunde en saadan Lov binde Kongens Eftermænd. Der kan dertil føjes, at Ørsted, ligesom jeg har gjort ovenfor, peger paa Kongelovens § 4, at den i de bestemteste Udtryk har givet enhver Konge en uindskrænket Ret til at ansætte alle Betjente efter sin egen frie Vilje og Tykke.)